

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи
бакалавра

на тему:

**«Умови демократії та межі демократизації: фактори режимних змін у
посткомуністичних державах»**

Виконала: студентка IV курсу,
Групи ФФІ-41с
спеціальності 052
Політологія

Головач Ксенія Сергіївна

Керівник: к.пол.н. Бунь

Віторія Вікторівна

Рецензент: Шиманова-Стефанишин

Ольга Володимирівна

Львів - 2022 року.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження демократизації.	7
1.1 Основні теоретико-методологічні підходи та ознаки до визначення демократизації.	7
1.2 Демократичний перехід за С.Хантінгтоном та аналіз теорії «хвиль демократизації».	22
1.3 Науково-методологічні засади транзитології. Аналіз концепцій Д. Растоу, Г. О'Доннела і Ф. Шміттера.	32
РОЗДІЛ 2. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні аспекти.	44
2.1 Особливості посткомуністичного транзиту.	44
2.2 Моделі демократичного транзиту З. Бжезінського та А. Пшеворського.	50
2.3 Особливості демократизації та демократичні зміни в посткомуністичних державах: критерії, фактори, наслідки.	60
РОЗДІЛ 3 Порівняльний аналіз процесу демократичного переходу в Польщі та Україні.	71
3.1 Особливості розвитку демократичного транзиту в Україні.	71
3.2 Особливості розвитку демократичного транзиту в Польщі.	78
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90

ВСТУП

Процес демократизації у сучасних перехідних суспільствах досі є актуальною темою для дослідження та аналізу у сучасній політичній науці. У політичній науці «демократичний транзит» трактують як процес трансформації тоталітарних суспільств, що має на меті інституалізацію та консолідацію демократії.

Демократичний транзит в пострадянських країнах або в країнах гібридного або перехідного типу є досить цікавим явищем для дослідників та політологів, оскільки кожна країна цей транзит може «проживати» по-різному, тому що кожна країна має свої фактори в соціальній, економічній, політичній сфері, які можуть гальмувати цей процес або навпаки пришвидшувати. Не менш цікавим фактором для дослідження демократичного транзиту є те, що сучасні реалії можуть потребувати нових концепцій для переходу до демократії, або ж комбінацію західних класичних транзитологічних моделей з урахуванням контексту «незахідного світу». Тому актуальність даної проблеми зумовлено тим, що науковій літературі описуються варіанти повернення від демократії до авторитаризму та невдалі суспільно-політичні трансформації, зокрема в країнах пострадянського простору, що зумовлює подальше дослідження цієї проблематики. І саме це зумовлює подальший аналіз пострадянських країн в умовах демократичного транзиту та проблем політичного розвитку, що можуть виникнути при переході до демократії в сучасних умовах.

Актуальність дослідження даної дипломної роботи зумовлена тим, що наразі принципами демократії керуються більшість країн у сучасному світі, це доволі звичайне явище для сучасної людини. Але ж існували держави, і наразі, існують такі держави, де політичні актори не керувалися демократичними принципами для творення політики. Важливим аспектом демократії є те, що демократія – це не статичне явище, а це процес, який постійно розвивається для досягнення будь-якою мети, в контексті демократії, це досягти «народовладдя». Вважається, що демократія – це ключ до ефективного правління та отримання, реалізацію та утримання влади на політичній арені завдяки включенню громадян до

прийняття рішень. У такому розумінні демократія представляє особливу форму державного правління, яка протиставляється єдиновладдю, і як форма політичного режиму, яка протиставляється диктатурі. Більшість сучасних країн вже пройшли етап формування демократичних інститутів, коли існували такі форми політичних режимів як тоталітаризм та авторитаризм, але деякі пострадянські держави або держави гібридного або перехідного типу знаходять у процесі переходу до демократії.

У даній дипломній роботі буде проаналізовано теоретико-методологічні положення демократичного транзиту, моделей демократизації, демократії, транзитологічної парадигми, форми демократичних переходів, зміну політичної системи при транзиті від тоталітаризму до демократії, межі демократизації та риси демократизації, також буде проаналізовано основні риси, які характерні пострадянським країнам при транзиті демократії, зокрема, на прикладі таких країн як Україна та Польща.

В контексті моєї дипломної роботи я обрала для свого дослідження такі пострадянські країни як Україна та Польща тому що саме ці країни знаходились під радянською владою, але все ж таки мали різні підвалини до переходу до демократичного режиму, тому ці 2 країни досить цікаво аналізувати в контексті демократичного переходу, тому що:

- Польща наразі є членом Євросоюзу та НАТО, обрала курс на євроінтеграцію ще в 90-их роках і досить успішно інтегрувала своє суспільство в європейські стандарти, а також зміцнила свої політичні та економічні позиції в ЄС.
- Україна наразі тільки продовжує свій демократичний транзит та свою євроінтеграцію, також розбудовує демократичні інститути у суспільстві для того, щоб ефективно пройти цей шлях до політичної демократії та консолідувати її.

Мета дослідження: дослідити умови демократії та межі демократизації та фактори режимних змін у посткомуністичних державах.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати **наступні завдання:**

- Дослідити теоретико-методологічні особливості демократичного транзиту;

- Проаналізувати класичну модель демократичного транзиту, зокрема використати для дослідження роботу С.Хантінгтона;
- Розглянути модель транзитологічного переходу Д. Растоу як основоположника транзитологічної парадигми;
- Розглянути концепцію політичного транзиту Г. О'Доннела та Ф.Шміттєра;
- Дослідити історичний аспект та передумови переходу тоталітарного політичного режиму до демократичного в контексті таких країн як Україна та Польща;
- Розглянути основні риси демократизації в контексті пострадянських країн;
- Дослідити процес демократизації на пострадянському просторі в концепціях З. Бжезінського та А. Пшеворського;
- Проаналізувати етапи демократичного транзиту України та Польщі;
- Сформулювати висновки щодо консолідації демократії в пострадянських країнах на прикладі України та Польщі;

Об'єкт дослідження: демократичний перехід у пострадянських країнах таких як Україна та Польща;

Предмет дослідження: межі та фактори, основні риси та етапи демократизації у посткомуністичних державах, а саме Україні та Польщі.

Методологічною основою дослідження є транзитологічна парадигма, зокрема в контексті наукових праць таких авторів: С.Хантінгтона, Г. О'Доннела та Ф.Шміттєра, Д. Растоу, З. Бжезінського та А. Пшеворського.

Методи дослідження: методологічну базу дипломної роботи складає синтез загальних методів наукових досліджень, а саме:

- емпіричні методи дослідження, які використовуються для збору даних для роботи;
- спостереження дає змогу отримати узагальнюючі дані, які дозволяють правомірно відобразити характеристики всієї сукупності предметів або явищ;
- метод порівняння для аналізу подібності і розходження предметів та явищ дійсності;

- метод абстрагування для відволікання від несуттєвих характеристик об'єктів та в одночасному фіксування однієї чи кількох сторін, які становлять об'єкт дослідження;
- метод аналізу для розкладання предмета на складові;
- метод синтезу для поєднання під час наукового аналізу частин і ціле.

Отже, методологічну базу мого дослідження складає сукупність методів та принципів наукового пізнання, які забезпечують об'єктивний аналіз наукового дослідження.

Структура дипломної роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури. Загальний обсяг дипломної роботи складає: 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження демократизації.

1.1 Основні теоретико-методологічні підходи та ознаки до визначення демократизації.

Зміни в країнах Центральної Європи, які сталися наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст., зумовили якісні трансформаційні процеси в політичних системах та політичному житті цих країн. Серед яких є: закінчення існування соціалістичної моделі суспільного розвитку, яка тривала півсторіччя; трансформація політичної та суспільно-економічної системи країн Центральної Європи та Східної Європи; розвиток євроінтеграції країн, які завершили свій шлях в комуністичному блоці; повалення воєнних диктатур та заміна цих режимів на демократичні, розповсюдження демократичних цінностей серед країн, які знаходилися в процесі демократизації.

Такі політичні та інтеграційні зміни зумовили зміну низки внутрішньополітичних атрибутів: створення нового геополітичного поділу у зв'язку з розпадом радянського союзу; становлення багатопартійних партійних систем та створення вільних виборів; формування нових конституційних норм та ефективне впровадження їх у політичне життя країн; розвиток національних ідей, політичної самобутності та правової культури; втілення принципів ефективного урядування через такі політичні інститути та інституції як: президент, виконавча, судова та законодавча влада, уряд, парламент, судова система.

Серед країн, Центральної та Східної Європи, які зазнали демократичні зміни наприкінці ХХ ст. можна віднести: Польщу, Україну, Румунію, Угорщину, Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Словаччину, Словенію, Чехію. Всі ці країни пройшли свій шлях демократизації та всі, крім України, є членами ЄС та наслідують в управлінні державою демократичні принципи, які властиві Західній Європі. Політологи перелічені країни відносять до консолідованих та напівконсолідованих демократій, які протягом короткого періоду зуміли

здійснити демократичний транзит. Отже, сучасні держави в своїй більшості наслідують демократичні принципи правління, тому що наразі демократія є універсальною цінністю, яка дає можливість країні якісно та ефективно реалізовувати економічні, політичні, соціальні програми. Звертаючись до історії людства то можна зробити висновок, що представники влади та політичні діячі завжди шукали та прагнули створити ідеальну форму правління, яка б влаштувала всі верстви населення: державну владу, панівні еліти та народ.

Головним завданням було знайти певний соціальний механізм за допомогою якого суспільство могло б справедливо розподіляти суспільні блага між усіма громадянами. Саме цей принцип також було покладено в теорію демократії. Саме і демократія виявилась саме тим ідеалом правління та устрою суспільства, де панують справедливість, рівність та мир, якщо звісно не порушувати ці принципи. Перед аналізом демократизації важливо співвіднести поняття «демократичного транзиту» та «переходу до демократії», бо в наукових дослідженнях 1970–1980–х рр. «перехід до демократії» використовували досить часто, але на відміну від такого трасування демократичний транзит має додатковий зміст, а саме, о результат транзиту в чистому вигляді є непередбачуваними і можуть не відповідати початковій меті, а тобто не призвести до демократії. Таким чином, більш широке у змістовному і більш нейтральне у ціннісному розумінні поняття «демократичний транзит» краще зображає розмаїття обставин, особливостей та поліваріантність кінцевих форм суспільних трансформацій. Враховуючи хвилеподібне наростання демократії, транзитологи стверджували, що ніхто не може з упевненістю прогнозувати, якими будуть наслідки переходу у кожному конкретному суспільстві. Дослідження в напрямку демократизації почали активно розвиватися наприкінці ХХ ст. та є наразі актуальним темам в політичній думці.

Значний внесок в дослідження демократизації зробили такі закордонні автори як: С.Гантінгтона, А.Пшеворський, Д. Растоу, Г. О'Доннела і Ф. Шміттєра. З. Бжезінського. Процес демократизації в політичній науці в класичному розумінні — це перехід від авторитарного політичного режиму до демократичного, але

також до цього трактування можна віднести розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції. Демократія є, по суті, постійним процесом демократизації.

Важливою особливістю дослідження процесу демократизації є те, що універсальної системи переходу не має, а тобто кожна держава має власний шлях та відсутність чіткої часової межі, але дослідники наголошують на тому, що існує ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють процесу демократизації. Успіх від демократичного переходу залежить від багатьох факторів та етапів, яких існує безліч в політичній науці, але результатом демократичного перетворення повинно бути – це консолідація демократії в державі. У сучасній теорії та практиці демократія та демократизація не гарантують вирішення тих чи інших проблем в державі, а лише створюють умови для досягнення поставлених цілей. Результат же залежить від умов протікання демократичного процесу, від характеристики сил, які будуть на нього впливати, від їхньої здатності розв'язувати проблеми, від зовнішніх обставин, що впливають на внутрішню політику. Як вже було сказано, що демократичний транзит відбувається з різною швидкістю в різних країнах, це зумовлено ендегенними та екзогенними факторами, які спричинили появу двох основних методологічних підходів в транзитології: структурного та процедурного, які пояснюють рух демократії, а саме виникнення, формування та консолідацію. Прибічники першого структурного підходу відносять до основних ознак, що призводять до демократичних змін в державах такі фактори: державу та націю, які створюють соціальні, економічні, культурні та ціннісні умови і передумови демократії. Представники структурного підходу були Збігнев Бжезінський, Лашек Бальцеревич, Єжи Мачкув, Майкл Макфол, Рассел Бова, Філіпп Родер, Андрій Мельвіль, Володимир Полохало, Олександр Романюк та ін.

Структурних підхід виник в середині ХХ ст. та заснован на положенні, що виникнення інститутів політичної демократії є результатом певних об'єктивних процесів та передумов. Таким чином, прихильники такого підходу вважали, що демократія як результат існує в таких державах, де є соціальні та економічні перетворення.

До головних передумов для демократичного транзиту відносять такі чинники як: національна ідентичність, високий рівень економічного розвитку, поширення демократичних цінностей та норм, ефективне функціонування демократичних інститутів та довіра до них з боку суспільства, політична культура громадянського типу. Головне є те, що саме ці об'єктивні передумови мають історичні підвалини, а тобто вони історичні та не залежить від політичних акторів. Відповідно, відсутність цих умов і передумов встановлює межі демократичного розвитку.

Процедурний підхід виникає пізніше та основоположники цього підходу намагаються розробити теоретичну модель для пояснення режимних змін та процесів демократизації. Представники процедурного підходу (Адам Пшеворський, Гільєрмо О'Доннелл, Філіпп Шміттер, Террі Лінн Карл, Хуан Хосе Лінц та ін.) акцентувати увагу не на структурних, а на процедурних чинниках, які пов'язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їхньою здатністю виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціоналізації демократичних відносин. Основними елементами для дослідження є: конкретні політичні дії та рішення політичних акторів, які розробляють політичні стратегії. Таким чином, цей підхід можна охарактеризувати як більш суб'єктивний, а тобто формування та функціонування демократичних інститутів не залежить від об'єктивних умов. Прихильники другого процедурного підходу відносять до основних ознак, що призводять до демократичних змін в держах такі фактори: функціонування інституційних систем в державі та взаємозв'язки між характером взаємодії акторів різних рівнів і формою демократичного транзиту. Найбільш сприятливі для становлення демократії результати досягаються в умовах певного

консенсусу між конфліктуючими і конкуруючими сторонами». Саме суб'єктивні чинники впливають на спрямованість режимних трансформацій та пояснити траєкторію та результати транзиту. Першим чинником можна назвати характер та особливості виходу з авторитаризму (або посттоталітаризму) на демократичну трансформацію. Наступний, – роль та вплив інституційного дизайну, що обирається для нової демократії (форма правління, характер партійної та виборчої систем та ін.). Далі можна виділити взаємовідносини з позицією та процес формування системи взаємодій між ключовими політичними акторами на всіх стадіях режимної трансформації. Тут мова також йде про зміну або збереження старих еліт в будь-яких перетворених формах. Також, до таких чинників слід віднести ротацію влади як один із ключових критеріїв демократичного правління; рівні реальної (неформальній) політичної конкуренції; ставлення влади до політичного плюралізму; якість проведених виборів; використання владою чи опозицією насильства для досягнення політичних цілей та результатів; наявність ефективних інституційних обмежувачів (в тому числі реального поділу влади), що перешкоджають зловживанням виконавчої влади та ін. [1, с.1]. Таким чином, можна робити висновок, що ці два підходи можна використовувати в якості двох альтернативних моделей для оцінки трансформаційних змін в державах.

Фактично усі країни нині, рухаються до демократії, однак зі своїм розумінням такої демократії, своїм шляхом, формуючи власну модель демократичного життя. Специфіку такому рухові надають багато факторів, вирішальними з-поміж яких є історія, традиції, культура, особливості економічного рівня розвитку, геополітики, взаємин з іншими країнами і світом загалом.» [8, с.6].

Для аналізу демократизації потрібно чітко визначити взагалі поняття демократії і як це явище розуміли дослідники у ХХ ст., бо саме тоді світом починає поширюватися демократизація від Нідерландів до СРСР, а також зачіпає низку Латиноамериканських країн. Такі дослідники як С.Хантінгтон, Д. Растоу, Г. О'Доннел, Ф. Шмітгер, Бжезінський, А. Пшеворський заклали

основний фундамент для вивчення демократизації як важливого явища в країнах, де панував або панує автократизм або як у минулому столітті тоталітаризм.

Як ще зазначав С.Хантінгтон, що «у середині ХХ ст. у ході дебатів про сенс слова «демократія» виділяються три основні підходи. Демократія як форма правління стала визначатися виходячи з джерел влади уряду, або з цілей, яким уряд служить, або з процедур його утворення» [3, с.16].

С.Хантінгтон у своїй роботі «Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ століття» (1991) посилається на відомого австрійського економіста та соціолога Йозефа Шумпетера, який критикував класичне поняття демократії як «воля народу» та «загальне благо», саме він використав процедурний підхід та створив «іншу теорію демократії». Аналізуючи політичний процес, соціолог дійшов висновку, що демократія ні в якому разі не є управлінням народом. Народ лише обирає певний інститут, який в свою чергу формує виконавчий орган чи уряд. «Демократичний метод, — писав він, — це такий інституційний устрій прийняття політичних рішень, у якому окремі індивіди знаходять владу приймати рішення результаті конкурентної боротьби за голоси людей». [3, с.16].

С.Хантінгтон притримувався цього трактування демократії у своєму дослідженні, бо воно дуже чітке та конструктивне у такому сенсі, що політична система може називатися демократичною тільки тоді, коли в суспільстві існують вільні та чесні вибори, а особи, які мають державну владу відбираються саме шляхом таких відкритих та чесних виборів у яких право голосу має усе доросле населення держави.

Власне розуміння демократії мав Роберт Даль, а саме він вбачав дві такі ознаки – як змагальність та участь, яка забезпечує реальне та ефективне функціонування демократії або поліархії. Також, до цих ознак він відносив: існування громадянських основ, політичних свобод, свободу слова та друку. існування альтернативних ЗМІ. Критерії демократичного процесу та взагалі існування демократії в державі та що отримує суспільство при функціонуванні

та існування демократичних прав та інститутів в цьому підпункті буде згадано в контексті демократизації.

Отже, повертаючись до демократизації треба наголосити на тому, що це був один із трансформаційних та масштабних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Загалом дослідники цей процес трактують як «перехід від недемократичного до демократичного правління». Саме завдяки демократизації утверджується демократія як основна модель суспільно-політичного устрою, яка була прийнята фактично взірцем для всього цивілізованого світу. Але потрібно зауважити, що процес демократизації не завжди може призвести до становлення демократії, а навпаки, до становлення або ж відкату до автократії .

Деякі дослідники пропонують інше поняття – “демократичний транзит” для трактування демократизації, але «демократичний транзит» не завжди завершується переходом до демократії, а вказує на тривалий, важкий і неоднозначний у різних країнах процес, з різними результатами чи й реверсивними рухами. В контексті цього демократизацію дослідники трактують як процес утворення демократичних інститутів, практик і консолідацію демократії як підсумок демократизації, зміцнення демократичних інститутів, практик і цінностей. [5]

Американо-польський політолог Адам Пшеворський вважає, що демократизація – це етап інституціоналізації демократичного механізму влади. Демократизація – це акт підпорядкування всіх інтересів змаганням, наділення невизначеності (за демократії заздалегідь невідомо, яка політична група здобуде урядову владу – все вирішують виборчі змагання, результат яких передбачити важко.

Вирішальним кроком на шляху до демократичної держави є передача влади від групи осіб до зведення правил». Таким чином, можна стверджувати, що тенденція до становлення демократії розглядається як ефективна форма організації суспільства. В контексті цього можна згадати заяву Джорджа Буша-старшого, який визначив основну політичну мету – «підтримувати та консолідувати демократію», бо зміни, які відбулися в період кінця ХХ – початку

XXI ст., а також розпад СРСР західні політики вважають глобальною демократичною революцією, яка у результаті призведе до того, що західний підхід в управлінні державою та становлення демократичних цінностей будуть основною метою для усіх держав у світі. Тим самим американська адміністрація ставила собі досить логічні завдання щодо консолідації демократії в усьому світі, це можна пояснити тим, що саме демократія в Сполучених Штатах Америки вважається взірцем для усіх країн у світі. Також, треба згадати, що в науковому обігу процес демократизації вивчає наука транзитологія — (лат. *transitus* перехід, проходження та грецьк. *logos* — вчення) — розділ політології, а також новітньої історії, соціології та економіки, що вивчає перехід від авторитаризму до демократії. [36]

Транзитологію як наукову дисципліну та її становлення, основні транзитологічні моделі та основоположників буде розглянуто у другому розділі дипломної роботи. Вагомий внесок у транзитологію зробили такі політологи як Гільермо О'Доннелл, Філіп Шміттер, Данкварт Растоу, Адам Пшеворський, Збігнєв Бжезінський, Хуан Лінц. У наукових публікаціях названих учених популярні твердження про прихід нової ери демократизації, що проявилася в повсюдних змінах на політичній карті світу за еталонами західної ліберальної демократії.

Демократичні перетворення кінця XX – початку XXI ст. можна розглядати не тільки у внутрішніх перетвореннях у державі, але й у зовнішніх, які зачіпають міжнародну політику. У першому випадку встановлення демократичних інститутів в окремій державі, демократизацію можна трактувати як демократичний транзит, а тобто перехід від авторитаризму до демократії, а у другому випадку збільшення кількості демократичних держав, які якісно змінюють міжнародні відносини. У першому випадку демократизація є предметом політичної науки. У другому – світової політики та міжнародних відносин. «У сімдесятих – вісімдесятих роках двадцятого століття понад тридцять країн у світі перейшли від авторитарної політичної системи до демократичної. Ця хвиля була спричинена кількома причинами. Безумовно,

найважливішим чинником, який породив ці політичні зміни, став економічний розвиток.» [27, с.410]

Масштаб демократизації фактично охопив половину населення світу і таким чином сформував та трансформував систему міжнародних відносин. В західній політичній думці декілька підходів до визначення передумов для демократизації саме з них можна виділити: Процесуальний, світоглядний, інституційний, конституційний, змістовний, біхевіористський підходи. Структурний та процедурний підхід вже було розглянуто.

Процесуальний підхід дозволяє оцінити рівень розвитку демократії з урахуванням розтягнутості процесу демократизації у часі. Представниками процесуального підходу можна вважати таких дослідників: Т. Ванханена, Р. А. Даля, Д. Растоу, Ч. Тіллі. В контексті цього підходу аналізується не тільки наявність демократичних інститутів та норм, політичної поведінки, а те як вони функціонують у процесі переходу до демократії та власне в консолідованій демократії. В межах цього підходу Робер Даль виокремлює такі критерії для функціонування демократії: активна та ефективна участь, голосування на умовах рівності, інформаційне розуміння політики, контроль громадян над політичним порядком денним, можливість його змінити включення усього дорослого населення.

Представниками інституційного підходу є Н. Даглас, Дж. Марч, Й.лсен, А. Пшеворський, Р. Фрідберт і цей підхід має на меті втілювати демократичні принципи через інституційні засоби. До таких принципів належать: вибори, референдуми та громадянське суспільство. Інституційний підхід широко використовували для побудови незалежних та демократичних держав у Центральній-східній Європі. Цей підхід передбачає створення демократичних інститутів та їх консолідацію як найважливішими етапами в процесі демократичного транзиту. Представники інституційного підходу вважають, що саме політичні інститути демократичного спрямування впливають на «поведінку, спосіб дії та мислення громадян, на легітимність, на рівень довіри до політиків, на прагнення побудови громадянського суспільства, впровадження

інформаційно-комунікаційних технологій, на розуміння норм та законів держави, а також на розуміння таких термінів як демократія, рівність та свобода.

Ч. Тіллі виокремив конституційний підхід, який можна охарактеризувати як складову інституційного підходу. Цей підхід можна розглядати через чинні конституційні закони та їх закріплення демократичних принципів, норм та інститутів. Цей підхід дозволяє охарактеризувати формально політичний режим в конституційному аспекті, але не враховує в реальній політичній практиці.

Представниками світоглядного підходу є Ю. Габермас, Л. Вайтхед, Л. Даймонд, Г. О'Доннелл. Цей підхід характеризується оцінкою поглядів та вподобань, політичних акторів, які можуть формувати поведінку політичних акторів. Світоглядний підхід характеризується вивченням не «поверхнею» демократичної політики, а «більш глибокими політичними поглядами». До яких можна віднести такі світоглядні ознаки: нормативні (підтримка політичних акторів, які підтримують демократичний режим та легітимність політичного режиму), стратегічні (взаємодія між демократами та опозицією, яка проти демократії та утвердження демократичного режиму), когнітивні (відчуття політичних гравців, соціальні сподівання на збереження демократії).

Змістовний або реальний підхід, який використовували Л. Даймонд та Л. Морліно. Цей підхід спирається на оцінці рівня демократії на основі таких пунктів як підтримка високого рівня життя політичним режимом, підтримка соціальної рівності, добробуту людей, дотримання політичних прав та свобод громадян, забезпечення безпеки, функціонування правосуддя на демократичних та правових засадах, наявність діалогу з владою та мирне розв'язання конфліктів. На основі цих критеріях політична система може вважатися демократичною. Водночас під час застосування цього підходу нез'ясованим остаточно залишається питання що-що прямої залежності певної якості суспільного життя саме від демократичності чи демократичності політичної системи.

Представниками біхевіористського підходу є Г. Алмонд, С. Верба, Р. Гюнтер, Л. Даймонд, Дж. Лінц, С. М. Ліпсет. Цей підхід заснований на аналізі та вивченні поведінці політичних акторів, а насамперед виборців та політичних діячів. Представники цього підходу вважають, що саме політична поведінка впливає на формування та ефективність та якість демократичних інститутів. В контексті цього підходу аналізуються такі змінні як ідеологічний догматизм, форми соціалізації та стиль виховання, обсяг вільного часу у різних професіях, освіта, ступінь задоволеності громадян відповіддю політичної системи на їхню готовність до участі. В контексті біхевіористського підходу дослідники використовують «м'яке правило відкидання», а тобто коли демократія може існувати тільки тоді, коли всі політичні актори дотримуються головних «правил демократії» та не використовують антидемократичні засади при прийнятті управлінських рішень.

Отже, спектр теоретичних підходів для вимірювання демократії та основних передумов для процесу демократизації є досить широким, тому при дослідженні демократизації можна використовувати декілька підходів для аналізу цього явища. Перелічені теоретичні підходи для вимірювання демократії мають різне значення для окремих країн, які перебувають в процесі демократизації і їх можна охарактеризувати як важливою основою на початку демократичного шляху, коли тільки формуються демократичні інститути та норм. Теоретичний аналіз за допомогою якого можна визначити слабкі та сильні сторони для кожного емпіричного підходу, може свідчити про те, що зараз в політичній науці немає єдиного підходу для визначення демократії. Отже, проаналізувавши підходи до визначення демократії та демократизації можна зробити висновок, що для демократизації в державі існувати певні передумови, щоб процес переходу пройшов вдало

Основними такими критеріями демократичного процесу до якого рухаються недемократичні режими до демократичних можна вважати запропоновану систему критерій Роберта Даля. У своїй праці «Про демократію» Роберт Даль відповідає на запитання: «Чому ми маємо відстоювати демократію? Чи,

точніше, чому ми повинні відстоювати демократичні засади в управлінні державою? Нагадаю, що держава – це єдина асоціація (спільнота), чії керівники мають колосальні можливості для того, щоб змусити виконувати встановлені в ньому закони, використовуючи (серед інших) і методи примусу, тобто насильство. Чи існують найкращі способи управління державою? Можливо, недемократична система є більш ефективною?». [12, с.41]

Роберт Даль виокремлює 5 критеріїв демократичного процесу, а саме:

- Ефективна участь. Перш ніж політика асоціації буде прийнята її членами, всі вони повинні мати рівні та дієві можливості для викладу своїх поглядів на істоту цієї політики іншим членам асоціації.
- Рівне голосування. До того моменту, коли приймається рішення щодо політики асоціації, усім її членам мають бути надані рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають однакову силу.
- Розуміння, що ґрунтується на поінформованості. У межах розумного кожен член асоціації повинен отримати рівні та реальні можливості для ознайомлення з політичними альтернативами та їх ймовірними наслідками.
- Контроль за порядком денним. Члени асоціації повинні мати ексклюзивні можливості для ухвалення рішення щодо того, які питання та в якому порядку підлягають обговоренню. Отже, демократичні процедури, передбачені трьома попередніми критеріями, ними не вичерпуються. Політика асоціації завжди відкрита для змін, якщо таких вимагають її члени.
- Участь повнолітніх. Усі резиденти або принаймні більша їх частина, які досягли повноліття, повинні повною мірою мати громадянські права, передбачені першими чотирма критеріями. [12, с.42]

На думку дослідника саме ці всі критерії повинні існувати у суспільстві, де панує демократія, але дослідник наголошував на тому, що ці критерії повинні стати «корисними стандартами», якими можуть користуватися фахівці в політичній сфері, щоб певним чином охарактеризувати здобутки та можливості демократичних урядів. «Всі критерії необхідні, якщо члени асоціації мають намір дотримуватися принципу рівноправності при визначенні політики, яку

вони проводять. Іншими словами, якщо порушити будь-яку з цих вимог, члени асоціації не будуть політично рівноправними.»[6, с.42]. Варто зазначити, що в політичній науці існує певні класифікації країн, які «переживають» процес демократизації.

Американський дослідник Роберт Дікс виокремлював два типи країн за досвідом переходу до демократії: вдалий і невдалий транзит. Західні політологи К.Джагерс та Т.Гар створили також свою власну класифікацію транзитних держав. Проаналізувавши довоєнні демократії, дослідники виокремили – узгоджені та неузгоджені. Критерієм їхньої оцінки був ступінь узгодженості та інституційних структур. Результати досліджень привели до висновку, що частка узгоджених автократичних систем за період з 1975 до 1994 р. знизилася з 55 до 18 %, а частка узгоджених демократій зросла за цей час з 27 до 50 %. Спостерігається також зростання неконсолідованих автократій з 13 до 19 % та демократій з 5 до 13 %. До подібних автократій потрапили Таджикистан і Казахстан, а демократій – Білорусь, Грузія, Киргизія та Молдова. Польський вчений Л.Бальцерович створив свою власну класифікацію за якою поділив демократичний транзит на: класичний, неокласичний, ринково орієнтований та посткомуністичний. Таким чином, класичний транзит існувала у часовому проміжку між 1860 року та 1920 і характеризувався утвердженням демократії в розвинених капіталістичних країнах.

Неокласичний транзит характеризувався транзитом таких країн як Західна Німеччина, Італія, Японія 1940-ті рр.; Іспанія, Португалія та деякі країни Латинської Америки у 1970-і рр.; Південна Корея та Тайвань у 1980-ті роки. Ринково-орієнтований транзит був характерний для низки східних країн після Другої світової війни (Південна Корея і Тайвань на початку 1960-х рр.; Чилі в 1970-і рр., Туреччина і Мексика в 1980-і рр., Аргентина в 1990 рр.). Також, Л.Бальцерович в контексті посткомуністичного транзиту виділяє саме азійський, який був представлений такими країнами як Китай у 1970-х та В'єтнамом у 1980-х рр. XX ст. Досить цікавою є типологія Д.Белла, бо саме він узагальнив підхід до типологізації транзитивних країн. Д.Белл умовно поділив

всі країни на три види: стабільні демократії Заходу, молоді, неконсолідовані демократії країн Центральної та Східної Європи та на неконсолідовані. Завдяки такій типологізації можна зробити висновок, що в період 1991-2000 роках тільки 20 зі 100 країн рухаються до демократії. До цього табору можна віднести такі країни: Болгарія, Бразилія, Естонія, Мексика, Південна Корея, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Тайвань, Угорщина, Уругвай, Філіппіни, Чехія, Чилі. Більшість інших країн набули політичної «сіру зону», а тобто у таку зону невизначеного майбутнього демократії. У цих країнах утвердилася процедура демократичних виборів та була прийнята демократична конституція, але існує питання легітимності виборів та низького рівня політичної участі громадян. В результаті до політичних режимів такого типу приміряються різні дефініції, такі як «неповна демократія», «напівдемократія», «формальна», «електоральна», «фасадна» демократія, «псевдodemократія», «слабка» , «часткова», «неліберальна», «віртуальна» демократія.

Вагомий внесок в політичну науку зробив американський політолог та соціолог Самуель Хантінгтон. Саме його теорія про «хвилі демократизації» стала класичною в політичній науці. Також, С.Хантінгтон створив ще одну теорію про варіанти демократичного переходу. Дослідник трактує їх як варіанти трансформації, заміщенням або трансзаміщенням. Концепція трансформації полягає у тому що транзит може відбуватися тільки за певних умов основною такою умовою є те, що саме правляча еліта починає процес переходу до демократії. Процес складається з п'яти фаз:

- 1) поява реформаторів;
- 2) прихід їх до влади; 3) лібералізація;
- 4) зворотна легітимація – інтеграція консерваторів або інститутів минулого у нову систему;
- 5) демократизація.

С.Хантінгтон наводить такі країни, які пройшли саме такі трансформації й виділяє саме військові авторитарні режими, такі як в Бразилії, Гватемалі, Еквадор, Перу, Іспанії та Чилі, також однопартійні системи в СРСР, Болгарії та

Угорщини. Заміщення за Хантінгтоном є також варіантом транзиту і складається воно з того, що на чолі таких транзитологічних переходів є сама політична опозиція в країні, яка змінює авторитарну владу та політичний режим, це характерно для країн на чолі з диктатором. Важливою особливістю є те, що заміщення — що це кардинальна зміна політичного режиму в країні та втрата старої еліти політичної влади.

Процес заміщення складається із трьох етапів:

- 1) боротьба опозиції;
- 2) розпад режиму;
- 3) боротьба після розпаду.

Прикладом заміщення є падіння режиму Чаушеску у Румунії, Салазара-Каetano у Португалії. Останній варіант транзиту за Хантінгтоном є трансміщення і особливість такого переходу є те, що перехід відбувається саме завдяки спільній роботі еліти, яка охоплює існуючу державну владу та опозицію.. Цей транзит відбувається тільки тоді, коли між представниками влади та опозицією є певний діалог та переговорний процес, завдяки якому визначається подальший розвиток країни. Саме нездатність владної еліти самостійно очолити такий транзит і потребує певної допомоги та підтримки з боку опозиції. Прикладами такого трансміщення є режим, який існував у Польщі та Чехословаччині. Відомий англійський соціолог Ентоні Гідденс, також створює власну концепцію щодо аналізу демократії у процесі переходу. До неї входять два підходи: «теорія крихкої квітки» та «теорія багаторічної рослини». Перший підхід ґрунтується на тому, що деякі країни у результаті успішного завершення демократичного транзиту, політичні актори повинні сформулювати глибинні передумови. Другий підхід характеризується тим, що в деяких країнах історичний досвід не грає основну роль у демократичному транзиті й не є основним чинником для консолідації демократії. У висновку Е.Гідденс наголошує на тому, що у світі ці два підходи існують одночасно.

Ж. Мунк та К. Лефф мають більш практичну точку зору що-до можливостей демократичного транзиту і вважають, що його результат залежить від двох

факторів: якостей політичної еліти (стара, нова або комбінація старої та нової) та типу політичної стратегії (заснованої на конфронтації) або на адаптації) Отже, можна зробити висновок, що у політичній думці існує різноманітність підходів та класифікацій щодо визначення країн, які проходять процес демократизації. Теорію С.Хантінгтона про хвилі демократизації є класичним і загальноприйнятим у політичній науці. Інтерес до хвиль демократизації формує впевненість більшості дослідників у демократичному результаті розвитку сучасних держав. Важливим аспектом є те, що історія демократизації на третій хвилі не закінчується, а має продовження у вигляді четвертої хвилі. Більшість транзитологів відводять до початку ХХІ століття четверту хвилю демократизації та пов'язують її з особливостями функціонування сучасної світосистеми. Зокрема, спираючись на підхід С. Хантінгтона, В. Ламентович, М. Макфол та А. Мельвіль вважають, що четверта хвиля демократизації почалася у 1990-х роках. ХХ ст. і пов'язана із занепадом комуністичних режимів. На думку М. Макфола, сучасну хвилю демократизації характеризує глобальний масштаб.

1.2 Демократичний перехід за С.Хантінгтоном та аналіз теорії «хвиль демократизації».

Глобальний політичний процес кінця двадцятого століття дослідники називають саме перехід від недемократичних до демократичних політичних систем близько тридцяти країн світу зробили свій вибір у бік ліберальної демократії. За даними Freedom House – світової організації, що займається вивченням стану свободи і демократії у світі, а також випускає доповіді «Свобода у світі» щороку з 1978 року. Організація аналізує ситуацію із політичними правами і громадянськими свободами у різних країнах, привласнюючи кожній рейтинг і поділяючи 1972 р. 42 країни світу відповідають цим критеріям, у 1994 р. – вже 72 країни, а в 1997 р. до демократичних (за

критерієм “виборної демократії”) відносили 118 країн. У листопаді 2013 р. за даними щорічного глобального дослідження політичних прав та громадянських свобод Freedom House “Свобода у світі” визначено “вільними” 87 країн (45 % кількості країн світу); “частково вільними” – 60 (31 % кількості країн світу), а 48 країн (24 %) отримали статус “не вільні”. [7, с.1] У 2021 році організація Freedom House констатувала, що 2021 рік є 16 роком поспіль, який характеризується занепадом глобальної свободи. Автор концепції хвильового розвитку демократизації, яка стала класичною у політичній науці, С. Хантінгтон, підкреслює, що до початку 90-х рр. “демократія розглядається як єдина легітимна і життєздатна альтернатива авторитарному режиму будь-якого типу”. Свою концепцію він виклав у книзі “Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ століття” та статті «Демократична третя хвиля», вказуючи на хвилеподібний, глобальний характер демократичних змін і визначив цю «хвилю» як «сукупність переходів від недемократичних до демократичних режимів упродовж певного проміжку часу, за умови, що кількість таких переходів значно перевищує кількість здійснених за той же час переходів у протилежному напрямі». Свою концепцію дослідник саме виклав у вигляді «хвиль», бо історія не є прямолінійним та одновекторним процесом, тому саме хвилі демократизації вказують на антидемократичні процеси в країнах. С. Хантінгтон у своїй роботі «Перехід до демократії» розглядає в якості глобального процесу, який характеризується тим, що кожна країна відчуває вплив міжнародних та глобальних, демократичних змін. Автор розглядає масштабний демократичний транзит другої половини 1970 років як можливість становлення різних форм демократичного порядку. Це означає, що процес демократизації може набувати синусоїдальний характер, а саме це можливість реверсивних змін до яких належать: антидемократичні та недемократичні тенденції і появу «четвертої хвилі демократизації». Ідея неминучості встановлення демократичного порядку проходить через усю роботу С. Хантінгтона. Глобальні зміни 1960 років в політиці діючих на міжнародній арені сил (особливо Європейського співтовариства, США та СРСР),

демонстраційний ефект демократичних перетворень, посилений новими засобами міжнародної комунікації, відігравали стимулюючу роль і були привабливою моделлю для недемократичних режимів. Обставини, що сприяють встановленню демократичного режиму, можуть не сприяти його консолідації та довгостроковій стабільності.

На найпростішому рівні демократизація включає:

- 1) знищення авторитарного режиму;
- 2) встановлення демократичного режиму;
- 3) консолідації демократичного режиму. Для пояснення демократизації висувалися численні теорії та визначалися численні змінні.

Серед величин, як кажуть, які сприяють демократії та демократизації, називаються такі:

- високий загалом рівень економічного добробуту;
- відносно рівний розподіл доходу і багатства;
- ринкова економіка;
- економічний розвиток та соціальна модернізація;
- існування феодальної аристократії в якій то момент історії суспільства;
- відсутність феодалізму у суспільстві;
- сильна буржуазія («ні буржуа - немає демократії» в лаконічному формулюванні Баррінгтона Мура);
- сильний середній клас;
- високий рівень грамотності та освіти;
- протестантизм;
- соціальний плюралізм та сильні проміжні групи;
- розвиток політичного змагання раніше розширення політичної участі;
- демократичні владні структури всередині соціальних груп, особливо тих, які тісно пов'язані з політикою;
- низький рівень громадянського насильства;
- низький рівень політичної поляризації та екстремізму;

- політичні лідери – прихильники демократії; досвід існування як британської колонії; традиції терпимості та компромісу;
- прагнення еліти наслідувати демократичним державам;
- традиції поваги до закону та прав особи; гомогенність (етнічна, расова, релігійна);
- гетерогенність (етнічна, расова, релігійна);
- консенсус щодо політичних та соціальних цінностей;
- відсутність консенсусу щодо політичних та соціальних цінностей.

Завдяки аналізу історико-політичних процесів, які були пов'язані з встановленням демократичних режимів та встановлення тоталітарних або авторитарних режимів С.Хантінгтон виокремлює такі глобальні хвилі демократизації:

- перша, тривала, хвиля демократизації — 1828-1926 рр.;
- перша «зворотна хвиля» — 1922-1942 рр.;
- друга – коротка хвиля демократизації — 1943-1962 рр.;
- друга «зворотна хвиля» — 1958-1975 рр.;
- третя хвиля демократизації – з 1974 р.

У концепції можна побачити, що дослідник виділяє не тільки «хвилі демократизації», а також «зворотні хвилі» або «хвилі відкату» — це певні зворотні процеси в політичній системі, які трансформують демократичний політичний режим на авторитарний і тоталітарний. Як вже було сказано, що «хвилі демократизації» — це перехід від недемократичних до демократичних режимів, які відбуваються у певний період, причому в цей проміжок часу переважають переходи в протилежному напрямку. До такої хвилі С.Хантінгтон відносить процес лібералізації в політичній системі, які ще недостатні демократичні. Хвилі демократизації і відкати є прояви якогось загального феномена у політиці. Часом в історії схожі події більш-менш одночасно відбуваються у різних країнах чи політичних системах. У 1848 р. революції сталися у кількох європейських країнах. У 1968 р. студентські заворушення спалахнули у багатьох країнах різних континентах. У Латинській Америці та

Африці військові перевороти в різних країнах часто були тісно пов'язані за часом. Вибори в демократичних країнах в одне десятиліття призводять до загального зрушення ліворуч, а наступне – праворуч. Довга хвиля демократизації у ХІХ ст. розтягнулася достатньо надовго, істотно відрізняючись тим самим від пізніших хвиль демократизації та відкатів. Останні ж охоплювали порівняно короткий проміжок часу.[27, с.26]

Перша хвиля демократизації виражається в американській та французькій революціях. У цей період встановлення демократичних інститутів та демократичних цінностей – це вважалося феноменом ХІХ століття. У більшості країн демократичні інститути поступово розвивалися протягом усього століття, тому визначити конкретну дату, після якої якась політична система може вважатися демократичною, дуже важко і можливо лише з часткою умовності. Основними критеріями для демократизації в ХІХ ст. для політичної системи вважалися: 1) 50 % дорослого чоловічого населення має право голосу; 2) голови виконавчої влади повинен мати підтримку більшості в парламенті та обиратися на вільних та всенародних виборах. Якщо спиратися на ці два критерії, то можна зробити висновок, що перша хвиля демократизації розпочалася в Сполучених Штатах Америки десь у 1828 році. У наступні десятиліття інші країни в усьому світі поступово розширювали своє виборче право, скорочували можливість подання голосу однією особою в кількох виборчих округах, вводили таємне голосування, та встановлювали відповідальність прем'єр-міністрів та кабінетів перед парламентами. До цих країн можна віднести Швейцарію, Францію. Великобританію та кілька дрібних європейських країн здійснили перехід до демократії до кінця століття.

Перед Першою світовою війною здійснили демократичний перехід також Італія та Аргентина. Перша «зворотна хвиля» тривала в період з 1922-1942 р., політичний розвиток характеризувався скасування демократичних форм правління та повернення до авторитарних форм правління, а також встановлення нових, масових, набагато жорстокіших і всеосяжних форм тоталітаризму. Перша «зворотна хвиля» розпочалася в 1922 р. з місяця березня

в Римі, коли Муссоліні з легкістю отримав у своє розпорядження німецьку і корумповану італійську демократію. Демократії, які були встановлені в Литві, Польщі, Латвії та Естонії були повалені в результаті військових переворотів. Такі країни, як Югославія і Болгарія, які ніколи не знали реальної демократії, підкорилися новим формам більш жорсткої диктатури. Захоплення влади Гітлером у 1933 р. викреслив демократію в Німеччині і встановив тоталітарний режим на чолі з політичною партією Націонал-соціалістичною робітничою партією. Грецька демократія, вже в 1915 р. розхитана Національним розколом, була остаточно похована в 1936 р. Португалія в 1926 р. стала жертвою військового перевороту, що спричинило довгу диктатуру Салазара. Військовий переворот 1936 р. призвів до громадянської війни в Іспанії та загибелі Іспанської республіки в 1939 р. Нова, обмежена демократія, встановлена в 1920-ті рр. у Японії, на початку 1930-х років. була витіснена військовим правлінням. Ці зміни режимів показували розквіт комуністичних, фашистських та мілітаристських ідеологій. Друга хвиля «коротка» демократизації, яка тривала 1943-1962 р., друга світова війна започаткувала другу, коротку хвилю демократизації. Радянська окупація сприяла запровадженню демократичних інституцій у Західній Німеччині, Італії, Австрії, Японії та Кореї, хоча водночас Радянський Союз придушив демократію, що зароджувалася в Чехословаччині та Угорщині. Наприкінці 1940-х – на початку 1950 р. прийшли до демократії Туреччина та Греція. У Латинській Америці Уругвай повернувся до демократії під час війни, а в Бразилії та Коста-Риці демократичні зміни відбулися наприкінці 1940-х рр. У чотирьох інших латиноамериканських країнах: Аргентині, Колумбії, Перу та Венесуелі - вибори 1945 і 1946 р. привели до влади всенародно обрані уряди. Тим часом початок кінця західної колоніальної системи породило на світ ряд нових держав. У багатьох із них не робилося жодних реальних спроб запровадити демократичні інституції. В кількох нових державах – Індії, Шрі-Ланці, на Філіппінах, в Ізраїлі – демократичні інститути протрималися років десять і більше, а в 1960 р. найбільша держава Африки, Нігерія, вступила в життя як демократична. Друга «зворотна хвиля» тривала з

1958-1975 та розпочалася зі зрушення у бік авторитаризму та становлення військових диктатур і розпочалася з Перу, де у 1962 році військові втрутилися в хід виборів з метою змінити їх результати. На наступний рік президентом був обраний цивільний, який влаштував військових, але військовий переворот 1968 р. змістив і його. У 1964 р. військові перевороти повалили цивільні уряди в Бразилії та Болівії, а також до цього блоку «військових диктатур» увійшли Аргентина(1966 р.), Еквадор (1972 р.), Уругваї та Чилі (1973 р.).

Турецькі військові скинули громадянський уряд країни у 1960 р. та повернули владу виборчому уряду 1961-го, знову здійснили «напівпереворот» 1971-го, дозволили повернути виборний уряд 1973-го і, нарешті, здійснили масштабний військовий переворот 1980 р. Деколонізація Африки призвела до найсильнішого в історії збільшення кількості незалежних авторитарних урядів. У 1960-ті роки. кілька неафриканських колоній Великій Британії отримали незалежність і встановили демократичні режими, що протрималися при владі значний проміжок часу. Це Ямайка і Тринідад-і-Тобаго (1962), Мальта (1964), Барбадос (1966) і Маврикій (1968). Проте більшість нових країн, які стали незалежними в 1960-ті рр., перебувала в Африці. До прикладу, Нігерія – розпочала свій шлях як демократія, але у 1966 р. стала жертвою військового перевороту. Єдиною африканською країною, яка стійко дотримувалась демократичної практики, була Ботсвана. Тридцять три інших африканських держави, які здобули незалежність між 1956 і 1970 рр., стали авторитарними в той самий момент або дуже скоро після нього. Отже, авторитарні транзити подібного роду не тільки викликали до життя теорію бюрократичного авторитаризму, покликану пояснити зміни, що відбуваються в Латинській Америці. Тим самим завдяки встановленням авторитарним режимам, дослідники почали турбуватися питанням щодо встановлення демократії в країнах, що розвиваються. Третя хвиля демократизації розпочалася з 1974 р. та триває до теперішнього часу за концепцією С.Хантінгтона.

Третя хвиля демократизації розпочалася з падінням португальської диктатури Салазара у 1974 році і саме це стало поштовхом для демократизації в

авторитарних країнах, фактично тридцять країн з авторитаризмом опинилися під режимними змінами. До таких країн можна віднести країни Східної Європи та Південної Європи, Азії та Латинської Америки. У деяких країнах відбулася значна лібералізація авторитарних режимів, але все ж такі в інших країнах, які виступали за демократію, набули сили і легальності. Процес демократизації також розпочався і в Південній Європі. Через три місяці після португальського перевороту впав військовий режим, який правив Грецією з 1967 р. у результаті до влади прийшов цивільний уряд на чолі з Костянтином Караманлісом. Цей період правління в Греції прийнято вважати режимом «Чорних полковників», владу в Афінах влітку 1967 року захопили військові генерали та полковники, які за допомогою військових підрозділів захопили парламент та королівський палац, вузли зв'язку та провели арешти фактично усіх політичних діячів. Очолювали цей військовий переворот генерал Стіліанос Паттакос і полковником Георгіосом Пападопулосом, Ніколаосом Макарезосом, Іоаннісом Ладасом та Мікалісом Руфогалісом. Георгіос Пападопулос очолив крісло прем'єр-міністра та міністра оборони, а генерал Георгіос Дзойтакіс став – регентом. Греція у той час перетворилася в справжню диктатуру на чолі з військовою хунтою, яка заборонила діяльність політичних партій, розпочала репресії проти громадян, які були проти існуючого режиму та обмежила громадянські свободи, була введена жорстка цензура для ЗМІ і таким чином демократичні цінності були розгромлені. В 1974 році під час виборчого процесу грецький народ віддав вирішальну більшість голосів за Караманліса та його партію, а наступного місяця переважною більшістю проголосував за те, щоб не реставрувати монархію. В Греції К.Караманліс проводив успішну політику економічної модернізації, спрямовану на реконструкцію країни. Було взято курс на індустріалізацію та створення необхідних умов для вступу Греції до Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). [8]

Наприкінці 1970 року демократизація дійшла до Латинської Америки, зокрема повалення військового режиму в Еквадорі у 1977 році та наприкінці 1979 році були проведені вибори та сформовано новий уряд. Такий сценарій

розгортався в Перу в 1978 році, де також пав військовий режим генерала Хуана Веласко Альварато, який здійснив вдалий військовий переворот у 1968 році та керував урядом до 1975 року. Падіння військового режиму призвело до проведення виборів та написання нової конституції і обранням у 1980 році громадянського президента Франсіско Моралеса Бермудеса. Демократичний рух заявив про себе і в Азії. На початку 1977 р. перша демократія третього світу – Індія, проживши півтора року в умовах надзвичайного стану, повернулася на демократичний шлях.

Наприкінці десятиліття демократична хвиля захлеснула комуністичні країни. У 1988 році Угорщина затвердила новий курс в політиці й по-перше, це стосувалося партійної системи, яка повинна була перетворитися з однопартійної до багатопартійної системи. Дозвіл на введення партійної діяльності сприяв тому, що Угорщина відмовилася від попереднього соціалістичного курсу з комуністичної ідеології та відкинула владу пролетаріату та створення Угорської соціалістичної партії (УСП), яка дотримувалася ідей демократичного розвитку та ринкової економіки. По-друге, парламент Угорщини провів низку реформ до яких можна віднести: право на створення громадських організацій та об'єднань, про дозвіл проведення мітингів та зборів, про проведення референдумів та виборів. У день початку народної революції - 23 жовтня 1989 р. – Державні збори Угорщини ухвалили поправки до конституції країни. Угорщина змінила назву країни на Угорську Республіку, на чолі якої стоїть президент, обраний парламентом. 25 березня 1990 р. в Угорщині вперше за 45 років відбулися вільні парламентські вибори. На початку 1990 р. стали розвиватися багатопартійні системи в Прибалтійських республіках, а комуністична партія Радянського Союзу відмовилася від керівної ролі. У Польщі «Солідарність» здобула в 1989 р. повну перемогу на виборах у державний сейм, і на світ з'явився некомуністичний уряд. У Болгарії комуністичний режим також почав лібералізуватися, народні рухи, що виступають за демократію, з'явилися у Монголії. У 1990 р. в обох цих країнах відбулися, як здається, досить об'єктивні вибори. [28, с.34]

С. Хантінгтон навіть намагається охарактеризувати «третю хвилю» демократичного процесу у вигляді військової кампанії, у ході якої «демократичні сили визволяють одну країну за іншою». Але іноді «можна просунути занадто далеко вперед», ставши мішенню для нападів і контратак. На думку С. Хантінгтона, третя хвиля демократизації досягла саме цієї фази. У цілому нині рух до демократії мав глобальний і масштабний характер. За п'ятнадцять років демократична хвиля прокотилася Південною Європою, зачепила Латинську Америку та Азії і знищила радянську диктатуру в Радянському блоці. У 1974 р. вісім із десяти південноамериканських країн керувалися недемократичними урядами, у 1990 р. – у дев'яти урядах були демократично обрані. У 1973 р., за даними Фрідом-Хауза, 32% світового населення проживало у вільних країнах; 1976 р., через запровадження надзвичайного становища в Індії, – менш як 20 %. У 1990-му, однак, у вільних товариствах жило майже 39 % людства. [28, с.36].

Отже, проаналізувавши усі три хвилі демократизації можна зробити висновок, що «хвилі демократизації» та «зворотні хвилі» або відкати можна трактувати як схему «два кроки вперед — крок назад». Треба наголосити на тому, що демократичні зміни відбулися в різних країнах з різною інтенсивністю, тому прояви особливостей кожної з хвиль демократизації є унікальним для кожного окремого взятого прикладу. Кожен відкат або «зворотна хвиля» анулював не всі переходи до демократії, що чиниться в попередню хвилю демократизації. Також, Хантінгтон наголошував на тому, що поділ на «хвилі» є досить умовним і тому дозволяє впроваджувати нові часові проміжки, критерії, фактори відповідних процесів та виявляти їх особливості, бо демократизація є актуальною темою і сьогодні. С. Хантінгтон автор концепції «хвильового розвитку», яка стала класичною в політичній науці, наголошує на тому що на початку 90-х рр. ХХ століття «демократія розглядається як єдина легітимна і життєздатна альтернатива авторитарному режиму будь-якого типу», тому демократизація охопила фактично усі континенти. «Хвилеподібний» характер процесу демократизації дослідник виклав у своїй роботі «Третя хвиля:

демократизація наприкінці ХХ століття», в якій описував процес переходу держави з недемократичним режимом до демократичного, а також «відкат» до недемократичних режимів, наводячи певні висновки щодо цього переходу. Таким чином, можна зробити висновок, що демократизація – це найважливіша політична тенденція кінця ХХ століття.

1.3 Науково-методологічні засади транзитології. Аналіз концепцій Д. Растоу, Г. О’Доннела і Ф. Шміттера.

Аналіз процесу демократизації в будь-яких країнах зумовлює звертатися до такої науки як транзитологія, яка вивчає саме процес переходу політичних режимів з одного якісного стану в інший. Теоретико-методологічне осмислення транзитологічної парадигми посідає провідне місце в дослідженні соціально-політичних компонентів сучасних демократій та становленні демократичних політичних систем і режимів у країнах перехідного та гібридного типів. Темі демократичного транзиту присвячено багато наукових праць як у закордонних авторів, так і вітчизняних.

Перехід до демократії як вже неодноразово наголошувалось має різний прояв в різних державах, тому науковцям досить складно прогнозувати демократичний перехід, це пояснюється тим, що кожна держава має певний свій набір внутрішніх факторів, які можуть гальмувати або навпаки пришвидшувати процес демократичного переходу. Також, науковці в контексті транзитології досліджують не тільки успішний перехід до демократії, а ще досліджують повернення від демократії до авторитаризму та невдалі суспільно-політичні трансформації, зокрема в країнах пострадянського простору, що зумовлює подальше дослідження цієї проблематики. При дослідженні перехідних та трансформаційних процесів, визначається їх цілеспрямований процес, а тобто напрямок до демократії, і це слід обов’язково враховувати. Разом з тим, для зміни систем характерні трансформаційні процеси в політиці, економіці та в суспільстві, які йдуть одночасно, хоча їх темпи та результати можуть бути

неоднаковими. Протікаючи успішно, дані процеси підкріплюють один одного. Але, якщо хоча б в одній сфері трансформація є невдалою, суспільства залишаються несучасними, а політичні системи — недемократичними.

Дослідження концепту демократичного транзиту присвячена велика кількість публікацій вітчизняних і закордонних науковців, таких як Д. Растоу, Г. О'Доннела і Ф. Шміттєра, А. Пшеворського. У політичній науці із середини 1980-х рр. під впливом трансформаційних процесів у багатьох країнах, починає формуватися новий політичний напрям досліджень, що отримав назву — транзитологія. Якщо це характеризувати з етимологічної позиції, то транзитологічні дослідження припускали аналіз перехідних політичних змін, пов'язаних зі встановленням нового якісного стану політичної системи. Однак на практиці в політичній думці термін «транзитологія» набув більш вузького значення дослідження процесу переходу від авторитарних форм правління до демократичних. Тому предметом транзитології як відносно самостійної дисципліни в межах політичної науки стали проблеми демократизації. Польський вчений-компаративіст Єжи Мачкув визначає транзитологію як самостійну міждисциплінарну науку, що не обмежується лише процедурними чинниками, а включає також до аналізу транзитивних процесів структурні елементи.

«Батьком» або ж засновником транзитології вважається, відомий американський політолог Денквіт Растоу, що в 1970 році прилюднив статтю «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі», назва статті і дала новому напрямку політичної думки назву. Саме Растоу в своїй статті вперше сформулював проблему: яким чином країни переходять з одного якісного стану в інший і чому деякі ліберальні демократії можуть розпадатися, а інші можуть консолідуватися і стабільно розвиватися. В статті дослідник описав способи переходу до демократії у Західній Європі та Північній Америці. В центрі уваги дослідження є пошук факторів, що можуть впливати на процес зародження демократії та на її становлення.

Праця Денквіта Растоу була досить актуальною, бо саме вона на чотири роки випередила початок нової, «третьої» (за С. Хантінгтоном) хвилі глобального процесу демократизації. Данкварт Растоу створив динамічну модель переходу від авторитаризму до демократії, яка складалася з трьох етапів. Розглядаючи проблеми переходу від авторитаризму до демократії, Д. Растоу виходить із урахування своєрідності історичних та національних умов реформування різних традиційних політичних систем. «Щоб прийти до демократії, - відзначає вчений, - потрібні не копіювання конституційних законів або парламентської практики якоїсь уже існуючої демократії, а здатність чесно поглянути на свої специфічні конфлікти й уміння винайти або запозичити ефективні механізми їхнього вирішення». [37, с.20]

Транзитологія як політичний напрям була альтернативою структурному детермінізму, що панував у теорії модернізації. Сутність цього методологічного підходу становила кореляція властивостей вихідного та кінцевого станів процесу демократизації. У працях представників цього напрямку результат політичної модернізації було жорстко детерміновано його вихідними умовами, серед яких пріоритет віддавали ступеню соціально-економічного розвитку та особливостям соціальної структури перехідних суспільств. Головна вада структурного детермінізму полягала в тому, що він відверто ігнорував суб'єктивні чинники розвитку перехідних суспільств, прирікаючи демократичні сили на очікування того, що колись, у майбутньому, з'являться необхідні об'єктивні умови для цього.

На противагу детермінізму, Д. Растоу наголошував, що «для демократизації не потрібно мати мінімального рівня економічного розвитку та соціальної диференціації». Необхідною умовою для переходу до демократії є: національна єдність, оскільки саме вона виключає ситуацію, коли в суспільстві може бути латентний розкол. «Значна більшість громадян потенційної демократії, - стверджує вчений, - не повинна мати сумнівів, до якого політичного співтовариства вони належать». [37,с. 3]

Транзитологія, яка виникла в 1970-му році, пройшла декілька етапів свого розвитку. Так, вдалу класифікацію етапів транзитології пропонує Н. Борисова:

- дотранзитологічний (перша половина 1970-х рр.);
- період утвердження транзитологічної парадигми (друга половина 1970-х – середина 1980-х рр.);
- період тестування теорії демократичного транзиту (кінець 1980-х – середина 1990-х рр.);
- період, пов'язаний із намаганнями застосувати транзитологічну парадигму для пояснення трансформації політичних режимів на пострадянському просторі та активної її апробації дослідниками з цих країн (середина 1990-х рр. – до теперішнього часу). [29, с.2]

Як вже було згадано в минулих підпунктах, що транзитологію можна трактувати з трьох підходів, а саме процедурного, структурного та процедурно-структурного. Перші два підходи дослідники відносять до класичної теорії демократичного транзиту, а третій підхід використовують для обґрунтування посткласичної транзитології. Таким чином, представники структурного підходу Сеймур Ліпсет, Габріель Алмонд та Сідней Верба, Рональд Інглхарт, Данкварт Растоу, Люсьєн Пай та ін. Наголошують на тому, що для демократизації повинні існувати об'єктивні фактори, а саме економічний, політичний та соціальний розвиток. Такі кореляції розуміються саме як структурні, тобто зумовлені впливом тих чи інших об'єктивних суспільних структур, а не суб'єктивними намірами і діями учасників політичного процесу. Більшість сучасних дослідників відносять Д. Растоу до теоретиків структурного підходу, проте сам вчений зазначав, що для демократизації не потрібен якийсь мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації. Однією із головних умов для демократизації він вважав наявність національної єдності та наголошував увагу на результаті політичної боротьби еліти, що є основою процедурного підходу транзитології. Таким чином, Д.Растоу можна віднести і до представників процедурно-структурного підходу.

Представники процедурного підходу Адам Пшеворський, Гільєрмо О'Доннелл, Філіпп Шміттер, Террі Лінн Карл, Хуан Хосе Лінц та ін. Прихильники цього підходу акцентувала увагу на процедурних чинниках, які пов'язані з діяльністю політичних акторів, які мають доступ до творення політики. Головне в цьому підході – взаємодія конкурентних еліт, свідомий вибір ними в процесі політичного торгу яких-небудь організаційних форм та інститутів нового політичного устрою.

Представники процедурно-структурного підходу Збігнєв Бжезінський, Лашек Бальцеревич, Єжи Мачкув, Майкл Макфол, Рассел Бова, Філіпп Родер, Андрій Мельвіль, Володимир Полохало, Олександр Романюк та ін. відмовились від чисто процедурного підходу та включили до аналізу транзитивних процесів структурні чинники. Об'єднання двох підходів класичної транзитології було зумовлено появою гібридних політичних систем та режимів у світі, зокрема посткомуністичних, демократичний транзит в яких зазнав краху в силу певних обставин. Отже, можна зробити висновок, що транзитологічна парадигма робить акцент не на об'єктивних умовах і передумовах демократії, а на діяльності політичних акторів, перш за все, на стратегічному виборі і діях політичних еліт.

Д. Растоу як і всі прибічники транзитологічної парадигми наголошує на тому, що процес переходу до демократії складається з декількох закономірних етапів. Одним з перших динамічну модель переходу до демократії та місце в ній консенсусу запропонував Д. Растоу. Дослідник визначив наступні етапи: «підготовча фаза», «фаза прийняття рішення» та «фаза звикання». Гільєрмо О'Доннелл та Філіп Шміттер розширили назви цих етапів на такі: «лібералізація», «демократизація» і «соціалізація». Адам Пшеворський виділяв тільки два етапи, які включає «лібералізацію» та «демократизацію», але другий етап поділяє на дві стадії: «звільнення» (від авторитарного режиму) та «конституювання» (демократії).

Політичні транзити на посткомуністичному просторі трактувалися як подвійний перехід, супроводжуваний змінами політичного режиму та

переходом від планової до ринкової економіки. Перехід до демократії було репрезентовано як процес послідовної інституціоналізації політичних змін. Таким чином, у транзитології закріпилася така думка, що «кінцевий результат залежить від шляху», а саме завдяки процедурні чинникам, які пов'язані з діяльністю провідних політичних акторів, які мають ть змогу контролювати та вносити зміни в процес демократизації.

Попередньою умовою демократії він назвав національну єдність, яка повинна передувати всім іншим стадіям процесу. Національна єдність, як вважає Д. Растоу, є результатом не стільки суспільних настанов та переконань, скільки небайдужості та взаємодоповнення. Крім того, консенсус має додатковий сенс, що припускає усвідомленість переконання та обдуманість згоди. На думку Д. Растоу, попередня умова переходу до демократії реалізується тоді, коли національна єдність визнається на несвідомому рівні, коли вона приймається як щось природне. Автор вважає, що для демократії не потрібно якого-небудь мінімального рівня економічного розвитку та соціальної диференціації. Економічні та соціальні фактори входять у модель лише опосередковано як можлива основа національної єдності або ж глибинного конфлікту [1, с. 7].

Динамічна модель Растоу заснована на досвіді переходу до демократії у Швеції (1890–1920 рр.) та Туреччини (1945 р.). На цій основі була сформована так звана динамічна модель переходу, головними елементами якої стали пов'язані між собою компоненти генезису демократії, етапи та фази переходу. Сам перехідний період або транзит політолог визначає як особливий етап політичного розвитку — «період часу безпосередньо перед переходом до безпосередньо після переходу до демократії» та розподіляє його на три фази:

- 1) підготовча фаза;
- 2) фаза прийняття рішення;
- 3) фаза звикання.

Основною умовою демократії він назвав національну єдність, яка повинна передувати всім іншим стадіям процесу. Національна єдність, як вважає Д.

Растоу, є результатом не стільки суспільних настанов та переконань, скільки небайдужості та взаємодоповнення. Д. Растоу, вважає, що попередня умова переходу до демократії реалізується тоді, коли національна єдність визнається на несвідомому рівні, коли вона приймається як щось природне. Д. Растоу.

Отже, першою підготовчою фазою є фаза конфлікту. Процес демократизації починає свій шлях від тривалої політичної боротьби. Учасники конфлікту повинні представляти міцно вкорінені в суспільстві сили та спірні питання, навколо яких вона ведеться. Подібна боротьба найчастіше починається внаслідок появи нової еліти, що піднімає соціальні групи на погоджені дії. Для того, щоб отримати успішний результат у вигляді демократії, потрібно не копіювати конституційні закони або парламентську практику існуючої демократії, а реально оцінювати свої специфічні конфлікти та вміння винайти або запозичити ефективні механізми їхнього вирішення. Особливою рисою підготовчої фази є поляризація, а не плюралізм думок, але Д.Растоу наголошує на тому, що ступінь розколу суспільства має мати свої межі та мусить бути обумовленим національною єдністю.

Наступна фаза – це фаза прийняття рішень. Підготовча фаза завершується лише тоді, коли частина політичних акторів країни приймають свідоме рішення визнати наявність різноманіття в єдності та інституціоналізувати з цією метою деякі основні механізми демократії. Рішення на користь демократії виникає з взаємодії декількох сил. Оскільки учасники угоди повинні взяти на себе ризик щодо її можливих наслідків, то непропорційно більшу роль тут відіграє вузьке коло політичних лідерів. Серед груп, задіяних у переговорах, і їхніх лідерів можуть бути представлені колишні суперники по підготовчій боротьбі. До інших потенційних учасників переговорів відносяться групи, що відійшли від основних протиборчих сторін або тільки вийшли на політичну арену. Варіюються не тільки типи сил, що забезпечили вибір демократичного рішення, але й мотиви, за якими воно пропонується та приймається. На думку Д. Растоу, демократія, як і будь-яка інша колективна дія, звичайно є похідною від величезної безлічі різнорідних спонукань.

Ухвалення демократичного рішення може розглядатися як акт свідомої, відкрито вираженої згоди. Демократична суть рішення може бути побічним результатом вирішення інших важливих проблем. Крім того, оскільки мова йде дійсно про компроміс, це рішення буде сприйматися кожною з задіяних сторін як поступка – і, звичайно, не буде персоніфікувати собою згоду по головним принципам. Угода, вироблена лідерами, аж ніяк не є загальною. Вона повинна бути перенесена на рівень професійних політиків і населення в цілому. І це є останньою фазою моделі – фази звикання. Демократія, за визначенням Д. Растоу, є конкурентний процес, у ході якого переваги одержують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність новій системі, а ще більші переваги одержують ті, хто щиро вірить в неї. Але політика складається не тільки з конкурентної боротьби за урядові пости. Крім цього, це – процес, спрямований на вирішення внутрігрупових конфліктів, – це, відповідно, можуть бути й конфлікти, які обумовлені зіткненням інтересів або пов'язані з непевністю в майбутньому. Сформулювавши нові принципи дослідження переходів до демократії, виділені основні етапи цього процесу й окресливши проблеми кожного з них, Д. Растоу заклав підвалини первинної парадигми транзитології.

Процедурний підхід зумовив пріоритетну увагу науковців до аналізу розташування й співвідношення політичних сил і структури політичного конфлікту. Відома праця американських політологів «Стадії виходу з авторитарного правління» була присвячена дослідження процесу демократизації.

«Стадії виходу з авторитарного правління» складається з чотирьох томів: перший був збірником тематичних досліджень з Південної Європи (в основному за редакцією Шміттера), другий -- збірником латиноамериканських прикладних досліджень (за редакцією Уайтхеда), третій том був присвячений порівняльним перспективам (під редакцією О'Доннелла), а четверту і останню книгу написали О'Доннел і Шміттер. Ця так звана «маленька зелена книжка» під назвою «Попередні висновки про невизначені демократії» , яка була перевидана в 2013 році.

Ф. Шміттер підкреслював, що сила основна мета книги полягає в тому, щоб «наполягати на чіткій різниці між лібералізацією та демократизацією та відмовлятися визнати, що демократія вимагає певного фіксованого набору економічних або культурних передумов». Основними політичними акторами процесу демократизації та ключову роль в концепції Г. О'Доннелла і Ф. Шміттера відіграють саме взаємодія еліт, а саме політичною та контрелітою. Ці політичні актори можуть взаємодіяти між собою та переслідувати певні свої інтереси, але вони можуть визначатися так званими «тимчасовими угодами» та «довгостроковими пактами», відповідно до яких встановлюється порядок вирішення проблем.

Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер запропонували схему, відповідно до якої політичні сили транзитивного суспільства поділяються на два блоки: авторитарний, основу якого становить стара політична еліта, та опозиційний, репрезентований новою контрелітою. Кожен з цих блоків, у свою чергу, поділяється на дві групи: авторитарний – на прибічників жорсткої лінії та реформаторів; опозиційний – на помірних та радикалів. А тобто на «жорстку» та «м'яку» лінію, або, іншими словами, між консерваторами і реформаторами в межах авторитарного блоку, їх тактики і стратегії перед початком перехідного процесу і безпосередньо під час нього, характер взаємин між ними і представниками опозиційних сил, а також ролі, яку відіграють у цих процесах збройні сили. Як відзначають американські дослідники, саме від цих чинників значною мірою залежить, чи відбудеться відкриття авторитарного режиму. Саме вони встановлюють важливі параметри можливої лібералізації та ймовірну демократизацію.

У такі парадигмі наголошується на тому, що найсприятливіша ситуація для розвитку демократичного процесу виникає тоді, якщо, по-перше, лібералізація здійснюється згори (тобто її ініціює не опозиція, а реформатори всередині правлячої еліти); по-друге, помірній частині нової (опозиційної) еліти вдасться домовитися з ліберально налаштованою частиною старої (правлячої) еліти щодо формування політичної системи, впровадження демократичних процедур та демократизації державних інститутів.

Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер, які виділили три основні стадії переходу до демократії:

- лібералізація, яка передбачає процес інституціалізації громадянських свобод без зміни владного апарату. Результатом цього стає побудова «опікунської демократії» (тобто здійснюється опіка найчастіше військового апарату над демократичними інститутами);
- демократизація, передбачає період інституціоналізації демократичних і правил, успішність якого залежить від виконання двох умов: демонтажу колишнього авторитарного режиму та свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів та процедур. У процесі демократизації відбувається зміна всієї структури політичної влади та підготовка вільних змагальних виборів, що формують основу демократичної політичної системи;
- ресоціалізація громадян, що передбачає засвоєння ними нових демократичних і цінностей.

Таким чином, теоретико-методологічне осмислення транзитологічної парадигми посідає провідне місце в дослідженні соціально-політичних компонентів сучасних демократій та становленні демократичних політичних систем і режимів у країнах перехідного та гібридного типів.

Отже, підбиваючи підсумки, можна наголосити на тому, що перехід до демократії прихильники транзитологічної парадигми трактували як процес послідовної інституціоналізації політичних змін, а також транзитологічна парадигма наголошує не лише на умовах, які сприяють демократизації, а й на діяльності політичних акторів. Праці Данкварта Рацова «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» та Гілл'ермо О'Доннелла і Філіппа Шміттера «Переходи від авторитарного правління: спроба висновків стосовно нестійких демократій» мали вагомий внесок в політичну науку. Ці твори розробили моделі, якікладаються з певних етапів переходів до демократії. Модель Гілл'ермо О'Доннелла і Філіппа Шміттера складається з лібералізації — інституціоналізація громадянських свобод без трансформації владного

апарату, демократизації – інституціоналізація конкурентного механізму одержання політичної влади, соціалізації – інституціоналізація демократичної політичної поведінки.

Також, треба зауважити, що контексті транзитологічної парадигми ступінь і ефективність лібералізації, можливість початку демократизації, встановлення стабільної демократії, а отже, успішність кожного окремого етапу і всього переходу загалом, залежить від того, в якій формі будуть протікати лібералізація, демократизація та соціалізація.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.

У висновках до першого розділу було проаналізовано зміни в країнах Центральної Європи, які сталися наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст., зумовили якісні трансформаційні процеси в політичних системах та політичному житті цих країн. Серед яких є: закінчення існування соціалістичної моделі суспільного розвитку, яка тривала півсторіччя; трансформація політичної та суспільно-економічної системи країн Центральної Європи та Східної Європи; розвиток євроінтеграції країн, які завершили свій шлях в комуністичному блоці; повалення воєнних диктатур та заміна цих режимів на демократичні; розповсюдження демократичних цінностей серед країн, які знаходилися в процесі демократизації. У першому розділі було досліджено доктринальні положення Д. Растова «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» та Г. О’Доннелла і Ф. Шміттєра, А.Пшеворський та З. Бжезинського. Представлено порівняльний аналіз підходів між структурним та процедурним підходом до визначення процесу демократизації, в цьому контексті пояснюються поняття «демократичний транзит» та «демократизація», «демократичний перехід». Детально проаналізовані концептуальні засади класичної транзитологічної парадигми.

Визначено, що у широкому розумінні демократичний транзит містить три етапи:

- 1) лібералізація (на цьому етапі формується базові інститути демократії);
- 2) демократизація (становлення та розвиток демократичних інститутів на базі демократичного режиму);
- 3) консолідація демократії (закріплення демократичних принципів та демократичного режиму, формування громадянського суспільства).

Дослідження в напрямку демократизації почали активно розвиватися наприкінці ХХ ст. та є зараз актуальною темою в політичній думці. Значний внесок в дослідження демократизації зробили такі закордонні автори як: С.Гантінгтона, А.Пшеворський, Д. Растоу, Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра. З. Бжезинського. Процес демократизації в політичній науці в класичному розумінні – це перехід від авторитарного політичного режиму до демократичного, але також до цього трактування можна віднести розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції.

Підбиваючи підсумки, можна наголосити на тому, що перехід до демократії прихильники транзитологічної парадигми трактували як процес послідовної інституціоналізації політичних змін, а також транзитологічна парадигма наголошує не лише на умовах, які сприяють демократизації, а й на діяльності політичних акторів. Такі політичні та інтеграційні зміни зумовили зміну низки внутрішньополітичних атрибутів: створення нового геополітичного поділу у зв'язку з розпадом радянського союзу; становлення багатопартійних партійних систем та створення вільних виборів; формування нових конституційних норм та ефективного впровадження їх у політичне життя країн; розвиток національних ідей, політичної самобутності та правової культури; втілення принципів ефективного урядування через такі політичні інститути та інституції як: президент, виконавча, судова та законодавча влада, уряд, парламент, судова система.

РОЗДІЛ 2. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні аспекти.

2.1 Особливості посткомуністичного транзиту.

Кінець ХХ століття характеризувався хвилею політичних трансформацій, яка захопила спочатку авторитарні латиноамериканські і південно-європейські, а потім і комуністичні східноєвропейські режими. Розпад СРСР та крах комуністичної ідеології спричинив «демократичний прорив» у політичній науці. Більшість країн соціалістичного блоку отримало право на незалежність та створення власних держав за зразком західних ліберальних демократій, які керувалися демократичними та конституційними нормами. Проте розробити наукові рекомендації для посткомуністичних країн транзитологія виявилася неспроможною. Наукові доробки С.Хантінгтон та А.Пшеворського побачили світ вже після краху радянської системи і встигли потрапити до поля дослідження, але тоді не було усвідомлено якісних особливостей вихідної позиції посткомуністичного транзиту та її впливу на трансформаційний процес.

Аналізуючи стартові позиції пострадянських країн С.Хантінгтон відносить комуністичні режими до однопартійних авторитарних режимів (разом з Мексикою, Тайванем і Туреччиною), А. Пшеворський вважає, що „тоталітарна модель була більш ідеологічною, ніж конкретні суспільства, до яких ця модель застосовувалася” Трансформаційний процес підтвердив багато теоретичних положень і запропонували нові аспекти в трактуванні політичної трансформації та її ролі в перехідному суспільстві. Під політичною трансформацією звичайно розуміється процес повного перетворення однієї суспільної системи в іншу. Відповідно, зміна систем є позначенням того ж самого процесу, що фіксується в понятті трансформації. У такому контексті транзит характеризує фазу руху від старого режиму до нового. Успішно здійснений перехід, тобто повне перетворення системи, і є її трансформація. Таким чином, наведені поняття

утворюють своєрідний ряд, що характеризується зростанням радикальності перетворень.

При дослідженні перехідних та трансформаційних процесів, визначається їх цілеспрямований процес. Тут мова йде про рух у напрямку до демократії, і це слід обов'язково враховувати. Разом з тим, для зміни систем характерні трансформаційні процеси в політиці, економіці та в суспільстві, які йдуть одночасно, хоча їх темпи та результати можуть бути неоднаковими. Протікаючи успішно, дані процеси підкріплюють один одного. Але, якщо хоча б в одній сфері трансформація є невдалою, суспільства залишаються несучасними, а політичні системи – недемократичними.

Отже, якщо виокремлювати особливості демократичного транзиту на посткомуністичному просторі, то це треба наголосити на тому, що країни мали різну політичну та економічну складову, а саме країни Балтії вони до радянської системи були демократичними, тому їх вихід із радянського блоку та початок демократичного транзиту був простіше та легше, бо навіть політична система та партійна система в країнах була не така як до прикладу в Україні, де був центр прийняття рішень і жорстке підпорядкування цьому владному центру, до прикладу в Польщі існувала багатопартійна система, а тобто до управління державою допускалися не тільки комуністична партія, це звісно сприяло певній політичній свободі та розвитку демократичних цінностей. Звісно ж комуністична ідеологія була і в країнах Балтії, Польщі, Угорщині, Румунії, але все-таки суспільство знаючи про демократичні цінності такі як свобода та вибір не дуже хотіли миритися з такою системою цінностей, яка нав'язувала та продукувала радянська влада на той час.

Отже, прагнення демократії існувало в республіках Східної Європи та Центральної, а також в країнах Балтії. Вихід із під влади СРСР дозволив би цим всім країнам вдало провести демократичний транзит. Головний зміст посткомуністичного транзиту полягав у тому, що змінилася не тільки політична система, а ще економічний сектор здійснював перехід від «командної» економіки до більш ринкової та вільної, від тоталітарного й авторитарного

режимів до демократичного. Характер і тривалість посткомуністичного транзиту у кожної країни був різний і це можна пояснити тим, що на теренах СРСР впливали різні фактори на цей демократичний транзит, до таких можна віднести тривалість «радянської ідеології» в державах, а також збіг їх за часом з прискоренням світової глобалізації (з усіма її позитивними і негативними наслідками). Пострадянські країни, які знаходилися під впливом комуністичної ідеології близько понад 70 років для них цей демократичний перехід був не за транзитологічною парадигмою і це можна пояснити тим, що радянська ідеологія, нав'язувала свої комуністичні, а саме колективні принципи, які не поєднувалися з західними ліберальними принципами такі як свобода, рівність, незалежність, а також не було сформовано власну національну ідентичність у радянському суспільстві, яка б могла бути передумовою для демократичного транзиту. Процес демократичного транзиту в таких країнах як Україна, Білорусь, Росія був ускладнений тим, що вони розпочали цей транзит в умовах розпаду СРСР. До особливостей демократичного транзиту в країнах Центральної і Східної Європи, слід зарахувати їх порівняно нетривалу „соціалістичну” історію – близько 40 років. Народи Центральної й Східної Європи були готові до ментальних змін політичної влади, ніж пострадянські держави, бо «соціалізм» був не головною ідеологією, а ідеологією нав'язаною радянською владою.

Також, до особливостей демократичного транзиту в країнах Центральної і Східної Європи, можна віднести прояви націоналізму та історичний досвід до проведення мітингів та революцій і саме ці фактори сприяли демократичному транзиту, бо ідентичність націй Центральної і Східної Європи була під загрозою поглинання «інтернаціоналізму». У країнах Балтії, наприклад, через цілком певні історичні фактори страх перед «етнічним зникненням» посилював націоналістичні настрої, а законодавство після 1991 року прямо чи опосередковано зміцнювало панівне становище корінного населення. Національна нетерпимість та відкриті міжнаціональні конфлікти свідчили, що національний вимір у цих країнах нерідко витісняв громадянський вимір. У

країнах Центральної і Східної Європи соціально-економічні умови були сприятливими у порівнянні з країнами, що утворилися на руїнах СРСР. Але й у країнах колишнього Радянського Союзу соціально-економічні умови істотно відрізнялися. Потужний вплив на внутрішню і зовнішню політику посткомуністичних країн, їхню трансформацію, як і раніше, чинить міжнародний фактор, насамперед у сфері захисту прав людини. Таким чином, посткомуністичні держави мали різні стартові умови трансформації, що спричинило багатоваріантність шляхів розвитку і призвело до досить помітних розходжень в результатах. У Східній Європі головною перешкодою для демократизації був радянський контроль. Щойно його було усунуто, з легкістю пішов рух до демократії. У 1980-ті рр. легітимність демократії як системи правління визнав весь світ. Однак сприятливі для її існування економічні та соціальні умови були не в усьому світі. Для будь-якої окремої країни «всесвітня демократична революція» може створити зовнішнє середовище, що сприяє демократизації, але не може створити необхідних для цього умов усередині країни.

Як наголошував С.Хантінгтон, що демократизація, яка розпочалася наприкінці 1980-х рр. у Східній Європі стала результатом політичних змін в радянській політиці. Президент СРСР М.Горбачов відмовився від доктрини Брежнєва та розпочав так звану політику гласності, саме цей крок був зроблений не тільки на теренах радянських республік, а й ще в країн соціалістичного блоку. М.Горбачов ясно дав зрозуміти як східноєвропейським урядам, так і опозиційним угрупованням, що радянський уряд не збирається вживати заходів щодо збереження теперішніх комуністичних диктатур і схвалює економічну лібералізацію та політичну реформу. Важко сказати, наскільки Горбачов передбачав та підтримував масштаби політичних реформ. Він, безсумнівно, схвалював усунення лідерів зі старої гвардії, таких як Еріх Хонеккер у Східній Німеччині, Тодор Живков у Болгарії, Мілош Якеш у Чехословаччині, і заміну їх на комуністів-реформаторів, які стали б його природними союзниками. Незрозуміло, чи схвалював він також повну

демократизацію східноєвропейських країн і практично остаточний крах радянського впливу в цих суспільствах. Хай там якщо, його дії спричинили саме це. Нова радянська політика допомогла східноєвропейським урядам усунути комуністичні партії від державного правління, звісно цей процес не був швидкий, але був дуже дієвим. Також, до цього така політика дозволяє проводити вільні та змагальні вибори, існування політичної опозиції, дозволяє відкрити кордони із Західною Європою та активізувати зусилля щодо створення більш ринково-орієнтованих економік.

Таким чином, процес посткомуністичної трансформації на теренах Східної Європи не був прикладом для транзитологічної парадигми, бо не було дотримано послідовність етапів. У широкому розумінні демократичний транзит охоплює три етапи: 1) лібералізація (на цьому етапі формується базові інститути демократії); 2) демократизація (становлення та розвиток демократичних інститутів на базі демократичного режиму); 3) консолідація демократії (закріплення демократичних принципів та демократичного режиму, формування громадянського суспільства). Більшість комуністичних країн не пройшли через етап лібералізації, в таких країнах етап лібералізації розпочався з падінням комуністичного режиму і паралельно з розвитком демократичного режиму.

Головною проблемою для процесу демократизації було відсутність громадянського суспільства та відсутність політичних прав, що створювало труднощі для створення демократичних інститутів. Дослідники посткомуністичного транзиту зробили досить цікавий висновок, щодо результату падіння комуністичного режиму в країнах, де це було зрегульоване «знизу», а також де колишній комуністичній владній верхівці заборонили обіймати посади у структурі державної влади процес демократичного транзиту відбувався набагато якісніше та успішніше, ніж там де демократичний транзит був під контролем старої еліти та де при владі залишилася комуністична номенклатура. Внаслідок чого у посткомуністичних країнах утворилася величезна прірва між впровадженням демократичних інститутів та процедур та

консолідації демократії, а в деяких країнах демократичний транзит припинив свою діяльність. На посткомуністичному просторі стало поштовхом для завершення існування комуністичних режимів стали «кольорові революції» або «оксамитові революції». «Кольорова революція» (інколи Оксамитова революція) — поняття, що застосовується для позначення так званих «ненасильницьких революцій», а також деяких широко відомих масових ненасильницьких акцій протесту. [14].

За допомогою «кольорових революцій» в ряді країн було повалено комуністичні режими, а назва революцій походить від періоду їх проведення. У 1989 році «оксамитова революція» розпочалася в Чехословаччині, коли в результаті мирних протестів Чехословаччина скинула комуністичний режим та обрала демократичний шлях розвитку. Події в Румунії залишили трагічний слід в історії, бо в 1989 році було повалено комуністичний режим, але під час революції загинуло понад тисячу людей та було страчено комуністичного лідера Ніколає Чаушеску разом із дружиною. Підсумком «оксамитової революційної хвилі» стали події, які розгорнулися в Москві в серпні 1991 році, де демократи вступили в сутичку з путчистами, які наполягали на збереженні радянської ідеології.

Варто зауважити, що практично в усіх тодішніх «радянських соціалістичних республіках», зокрема і в УРСР, панівні комуністичні режими з великим напруженням і страхом слідкували за подіями в Москві, боячись «експорту російської революції». Саме цей страх, значною мірою, спонукав українських комуністів підтримати ідею української незалежності 24 серпня 1991 року. Друга революційна хвиля розпочалася з антиурядових революцій в Югославії («Бульдозерна революція» 2000), Грузії («Революція троянд» 2003), Україні («Помаранчева революція» 2004, революція Гідності 2013-2014), Киргизії («Тюльпанова революція» 2005), революція в Білорусі (2020 рік, протести придушені), а також події «арабської весни» 2010 – 2012 років. Особливістю «кольорових революцій» є те, що вони, по-перше, є мережевими революціями, де значний вплив мав Інтернет та розповсюдження інформації, по-друге, мета

революцій – це зміна політичного режиму, який придушував права людини, продукував корупцію та зростання еліти в урядах, зріст безробіття, низький рівень життя. Саме тому переважна більшість «кольорових революцій» починалися після виборів. Характерною ознакою «кольорових революцій» є особлива активність молоді – переважно студентів, лояльних ЗМІ, промовистої символіки і квітів – їх роздають силовикам, які боронять владу.

2.2 Моделі демократичного транзиту З. Бжезінського та А. Пшеворського.

Досліджуючи сучасні моделі посткомуністичного транзиту можна виділити двох науковців, а саме З. Бжезінського та А. Пшеворського, які досліджували посткомуністичні держави, які знаходяться в процесі переходу від авторитарного режиму до демократичного. Як зауважив А. Пшеворський "процес демократичного транзиту можна вважати закінченим тоді, коли демократична культура стає домінуючим сегментом політичної культури суспільства, коли демократія стає такою, що сама себе підтримує. Розвиток цієї ідеї у досконалішому варіанті ми знаходимо в теоретичному підході американського дослідника А. Пшеворського.[16. с.164]

Як вже було зазначено, що комуністичний режим належить до тоталітарного політичного режиму і процес демократичного транзиту тут відбувався дещо інакше, ніж у більш «вільних країнах» соціалістичного боку. Робота Адама Пшеворського «Демократія і ринок. Політичні та економічні перетворення у Східній Європі та Латинській Америці» в якій описується перехід східноєвропейських соціалістичних держав до демократії. У центрі роботи — проблема «транзитології», а тобто проблема переходу від однієї політичної системи до іншої та перешкоди, що зустрічаються на цьому шляху, сенс та значення соціальних інститутів та способи їх будівництва. Робота «Демократія і ринок. Політичні та економічні перетворення у Східній Європі та Латинській Америці» отримала велику велику популярність у політичній науці, тому що

вона була фактично третім етапом становлення транзитології, а також в роботі було проаналізовано характерні риси, які властиві процесу демократизації посткомуністичним країнам. «Стратегічна проблема перехідного періоду – прийти до демократії, не допустивши, щоб тебе вбили ті, хто має в руках зброю, або заморили голодом ті, хто контролює виробничі ресурси. Вже з цього формулювання випливає, що шлях, що веде до демократії, тернистий. Кінцевий результат залежить від шляху.»

"У більшості країн, де була встановлена демократія, вона виявилася неміцною, у деяких із них перехід взагалі заклинило. Для будь-якого переходу центральним є питання міцної демократії, тобто створення такої системи правління, за якої політичні сили ставлять свої цінності та інтереси у залежність від не певної заздалегідь взаємодії демократичних інституцій та підкоряються результатам демократичного процесу. Демократія міцна, коли більшість конфліктів вирішується за допомогою демократичних інституцій, коли нікому не дозволено контролювати результати їх *post* і вони не вирішені на їх апте; коли результати значущі у певних межах і змушують політичні сили їм підкорятися.»

У другій частині дослідження «Переходи до демократії» А. Пшеворський визначає перехід як процес, що протікає від старого режиму до Нової Республіки. Відправною точкою для перехідного процесу є попередній «статус кво» або «*status quo*» і «*ancien regime*» та соціальні умови, які сприяли його виникненню, а для позначення його кінцевої точки дослідник використовує бразильський термін «Нова Республіка». А.Пшеворський на відміну від представників транзитологічної парадигми, виокремлює всього два етапи для становлення консолідованої демократії: лібералізацію та демократизацію. На етапі лібералізації політичний режим може повернутися до авторитарного режиму. Другий етап демократизації поділяється на дві стадії: звільнення з-під авторитарного режиму та конституювання демократичного правління. Ці дві стадії відбуваються одночасно і можуть впливають одна на одну. На етапі лібералізації, яка може здійснюватися як «зверху» та «зназу», зміни буде

залежити від того хто очолює цей процес зміни або правляча еліта або громадський рух, який проходить процес розширення діапазону політичних і економічних свобод.

«Всім диктатурам, хоч би якими були в них пропорції «батоба» і пряника», властива одна спільна риса: вони терпіти що неспроможні і терплять незалежних організацій. Справа в тому, що коли ні «колективних» альтернатив, ставлення окремих осіб до існуючого режиму мало позначається на його стабільності. Вебер зазначав, що «люди упокорюються за відсутності прийнятної альтернативи, у цьому випадку окрема особистість відчувається слабкою та безпорадною». Авторитарним режимам загрожує не підірив їхньої легітимності, й організація контррегімонії: колективні проекти альтернативного майбутнього. Тільки наявність колективних альтернатив дає окремій особі можливість політичного вибору. Тому авторитарні режими відчувають ненависть до незалежних організацій і намагаються або підпорядкувати їх централізованому контролю, або придушити за допомогою сили.» Саме незалежні організації можуть нести для суспільства мобілізаційний потенціал, «тоталітарні режими бояться слів, навіть якщо слова передають те, що всім відомо; не зміст, а сам факт виголошення може нести у собі мобілізуючий потенціал.»

Особливість першого етапу лібералізації є її генеза у суспільстві, бо саме вона вказує на певні проблеми авторитарної влади в управлінні і завдяки цьому правляча еліта може дозволяти існувати громадським організаціям, які проти позиції державної влади. Тим самим авторитарна влада дозволяє таким громадським організаціям існувати в суспільстві. Чому диктатури можуть дозволяти існувати громадським організаціям? Тому що державна влада вже розуміє, що в монолітному авторитарному блоці є певні “камні спотикання”, які вже досить очевидні для суспільства і таким чином до громадських організацій можуть не застосовувати репресивні механізми авторитарною владою. Це і є основною передумовою для подальшої лібералізації. Отже, лібералізація – це результат взаємодії розбіжностей усередині авторитарного

режиму та незалежної організації громадянського суспільства. Лібералізація, за словами А. Пшеворського, або завершується, призводячи до похмурих періодів, що лицемірно називають нормалізацією, або продовжується і переходить у демократизацію.

Етап лібералізації може здійснювати в двох напрямках зверху чи знизу – це залежить від того де конфлікт проявиться раніше: в державній еліті або в суспільстві. Лібералізація завжди припускає певну «відкритість» для політичного простору, основна мета лібералізації – це зниження рівня соціально напруженості, ослаблення авторитарної влади, змінення соціальної бази режиму та включення до політичного процесу незалежних та громадських організацій. Якщо лібералізація не провокує зворотне посилення авторитаризму, то тоді можливий перехід до першої стадії демократизації, а саме до вивільнення з-під авторитарного режиму.

Також, фаза лібералізації характеризується нестабільністю та різною спрямованістю, тому що результат лібералізації впливає на другу фазу демократизації. Тому що політична еліта може обрати або демократичні зміни або посилення існуючого авторитарного режиму. У результаті звільнення з-під авторитарного режиму у фазі демократизації між політичними елітами відбувається компроміс. Після виникнення конфліктів серед авторитарної еліти у країні починають формуватися або закріплюватися раніше сформовані засади громадянського суспільства. Звільнення від авторитарного режиму розглядається як один із результатів взаємодії чотирьох політичних сил: прихильників твердої лінії, реформаторів, помірних і радикалів.

А. Пшеворський окреслює чотири основні політичні сили, які беруть участь у процесі демократизації:

- 1) «прихильники твердої лінії» – авторитарно налаштовані представники еліти;
- 2) «реформатори» – прихильники демократичних змін в середині авторитарного блоку;
- 3) «помірні» – політичні сили, які не визначилися ще з політичним вектором;

4) «радикали» – еліта, яка налаштовані на демократичні зміни у країні. На думку А.Пшеворського, звільнення з-під влади авторитаризму, можливе тільки тоді, коли:

- реформатори і помірковані можуть досягти згоди при формування демократичних інститутів;
- реформатори можуть завдяки “механізму примусу” нейтралізувати прихильників твердої лінії та змусити її прийти до певної згоди;
- помірні політичні сили здатні контролювати радикальні сили;

Останні дві умови логічним чином передають першій, бо вони визначають можливі дії реформаторів і помірних політичних сил. Якщо вони не досягають певних домовленостей, тоді вони спонукають прихильників твердої лінії діяти спільно з реформаторами і стримувати радикальні політичні сили. Звичайно, що нейтралізувати радикалів потрібно тільки на час перших переговорів щодо нових правил гри, після яких навіть вони повинні мати потенційні можливості участі в прийнятті рішень, тому що в демократії ні одну з груп не слід насильно усувати від участі в політичному процесі. Згідно з концепцією Адама Пшеворського реформатори та радикальні політичні сили мають змусити консерваторів співпрацювати з ними. Саме при переході до демократії політолог значну увагу приділяє саме реформаторам, бо саме вони можуть обирати новий шлях та держави і утворити коаліцію з авторитарними об'єднаннями консерваторів або сформувати демократичний союз з поміркованими політичними силами. Помірковані політичні сили можуть створити коаліцію з радикалами, що може призвести до краху політичної еліти або ж почати переговори з реформаторами.

А. Пшеворський, розглядаючи можливий політичний сценарій у країні за таких умов, зазначає: «Якщо реформатори поєднуються з прихильниками твердої лінії, а помірковані – з радикалами, то утворюються дві опозиційні коаліції, які вступають у сутичку одна з одною. Якщо реформатори укладають союз із поміркованими, а помірковані – з реформаторами, то в результаті виходить демократія з гарантіями. Якщо помірковані вступають в альянс із радикалами, а

реформатори – із поміркованими, то реформатори приймають демократію без гарантій, що визначається коаліцією «радикали – помірковані».

Але якщо реформатори зможуть створити коаліцію з прихильниками «твердої лінії», а помірковані політичні сили з реформаторами, тоді помірковані приймають часткову лібералізацію авторитарного режиму. Авторитарний режим зберігається в незмінному вигляді, якщо помірковані об'єднуються з радикалами і терплять крах від союзу реформаторів і прихильників твердої лінії. Такий результат для реформаторів бажаніший, ніж демократія без гарантій, що випливає із приєднання до союзу поміркованих і радикалів. Якщо помірковані прагнуть до союзу з реформаторами, то вони роблять деякі поступки за рахунок гарантій прихильникам твердої лінії» .

Успішний аспект «вивільнення» з-під влади авторитаризму може відбуватися тільки за допомогою компромісу між реформаторами та помірними політичними силами і завдяки цьому може бути сформовані такі варіанти: — варіант «нав'язаного переходу», коли одне з провідних угруповань режиму, починає лібералізацію, змушує всіх інших акторів визнати свої правила політичної гри; – «пакт» – перехід на основі угоди між правлячими групами колишнього режиму, а також тими, хто був відсторонений від авторитарного. Для успішної інституалізації демократії в перехідній країні найбільш важливим структурно-процесуальним фактором є демократична налаштованість елітних прошарків населення, а саме розподіл сфер впливу у країні між новою та старою політичними елітами.

Таким чином, якщо процес лібералізації починається згори і починається розколом авторитарної еліти, тоді еліта прагне завершити цей конфлікт та знизити рівень соціальної напруги в суспільстві. Авторитаризм використовує процес лібералізації прагне змінити соціальну базу режиму завдяки входження незалежних або нових легітимних груп до політичного процесу. Якщо результат такого зміцнення авторитаризму завдяки роботі авторитарної еліти закінчився неефективно, тоді за концепцією вчення А. Пшеворського, політичний режим зазнає змін, а тобто починається процес демократизації й відхід від

авторитарного політичного режиму. Ефективність та успішність відходу від авторитаризму відбувається тільки завдяки політичному компромісу між авторитарними елітами та реформістськими елітами та поміркованими.

Отже, успіх демократичного транзиту, на думку Адама Пшеворського, залежить, по-перше, від того звідки починається етап лібералізації «згори» чи «знизу», по-друге, від досягнення компромісу між реформаторами (в середині правлячої еліти) і поміркованими політичними силами (в середині опозиції). Такий компроміс може бути досягнутий через спільний договір між реформаторами і поміркованими в аспекті побудови, інституалізації та консолідації демократичних інститутів в державі в рамках яких ці політичні сили можуть здійснювати політичний вплив. Реформатори спроможні примусити погодитися на реформи ортодоксальну частину правлячої еліти, натомість помірковані політичні сили здатні контролювати радикальну частину опозиції.

Американський політолог наголошує на тому що перший етап є найважливіший для демократизації, а саме звільнення з-під влади авторитаризму може бути досягнутий без політичних потрясінь за допомогою компромісу між реформаторами та поміркованими. Саме успішна відмова від авторитарного політичного режиму – це і є початок першого етапу лібералізації. Другий етап характеризується – конституалізацією та консолідацією демократії, тому А. Пшеворський наголошує, що результат демократичного транзиту залежить від співвідношення сил між різними фракціями еліти.

У першій половині 90-х. років З.Бжезинський висловився щодо кардинальної розбіжності між швидкістю демократичного транзиту в посткомуністичному просторі. Збігнев Бжезинський – американський політолог, соціолог і державний діяч. На думку американського політолога, демократичний транзит в колишніх комуністичних державах може тривати близько 15-20 років, натомість для країн Центральної Європи він може складати 10 років, який проходить за допомогою класичної транзитологічної парадигми.

Саме завдяки транзитологічній парадигмі З. Бжезінський формулює свої висновки щодо особливостей посткомуністичного транзиту. Політолог виокремлював три фази демократизації посткомуністичних країн. Демократизація залежить від локальних демократичних успіхів в політичній, економічній, правовій сферах і може тривати від 10 до 30 років. З. Бжезінський наголошує на тому, що фактором успішної демократизації посткомуністичних країн є: по-перше, послідовність демократичних змін в політичній системі та підтримка західних країн, в тому числі і фінансова. З. Бжезінський доводить, що на сучасному етапі досягти рівня консолідованої демократії колишній країні соціалістичного табору не можливо без так званого «зовнішнього фактору», тобто політичної та фінансової допомоги західноєвропейських країн.[17, с.163] Демократичні зміни повинні відбуватися одразу у трьох сферах: політичній, економічній та правовій.

В цьому контексті актуальними можна вважати теоретичні положення щодо трьох стадій посткомуністичної трансформації, в рамках яких відбувається одночасно заміна старої політичної еліти, радикальні економічні реформи (типу «шокової терапії»), розбудова політичних інститутів шляхом ухвалення нової конституції та виборчої системи і розбудова інститутів вільного ринку. Необхідними умовами успішної політичної трансформації, за З. Бжезінським, є наявність ефективного харизматичного лідера (типу В. Гавела або Л. Валенси) та політичного руху, який підтримує такого лідера і організовує підтримку народу на випадок соціальних негараздів та труднощів, а також швидке формування демократичних інститутів, сприятливих для проведення радикальних економічних реформ.

З. Бжезінський характеризує першу фазу демократизації, яка триває від одного до п'яти років та охоплює такі політичні дії як трансформацію політичної системи та стабілізація економічної сфери. Основною метою для першого етапу є: становлення демократичних інститутів. До цього можна віднести: звільнення ЗМІ від партійного контролю, припинення діяльності системи поліцейської держави, виникнення політико-партійної коаліції, яка

відстоює демократичні принципи і прагне демократичних змін. Перша фаза, яка розпочинається після падіння комуністичного режиму, завжди потребує подвійних зусиль для політичних сил для здійснення демократичного транзиту. Перша фаза передбачає встановлення демократії «згори» та потребує стабілізації грошової одиниці в державі. Отже, перша фаза досить складна для нових представників державної влади, бо по факту «це крок у невідоме» зі змінами в усіх сферах суспільного, політичного, економічного життя. Ця фаза є вирішальною, тому що саме від її успіху залежить перехід до другої фази.

Друга фаза характеризується трансформацією економічної системи та триває від трьох до десяти років. Основною метою на цьому етапі є для політичних сил: досягнення стабілізації в політичній системі, прийняття нової конституції та закону про вибори, проведення демократичних виборів, здійснення децентралізації системи державного управління й передачі більшої влади регіонам, зміцнення стабільності сформованої раніше демократичної політичної коаліції, встановлення нової виборчої системи, поглиблення демократичних процесів у суспільстві для встановлення реальної демократії. Також, в рамках цієї фази для державної влади є ще завдання в економічній сфері: встановлення банківської системи, демонополізацією та проведенням малої та середньої приватизації, що базується на законодавчо визначених правах власності, а також поширення економічних зв'язків з сусідніми державами, інфраструктурні кредити. Технічна/ тауправлінська допомога; торговельні преференції та доступ до міжнародних ринків

Третя фаза характеризується консолідацією демократії та тривалість цієї фази може досягати від п'яти до п'ятнадцяти років. Основним завданням в рамках цієї фази є саме консолідація демократії на основі демократичних цінностей та норм. Тільки таким чином політичне становище у перехідній країні буде стабільним. Економіка в державі починає активно розвиватися на засадах вільних та ринкових засадах. Це період проведення «великої приватизації, формування потужного прокапіталістичного лобі й підприємницької культури».

Ця фаза демократизації характеризується розвитком громадянського суспільства та розвитком політичної та правової культури.

Демократичні транзити в посткомуністичних країнах доводять, що транзитологічна модель З. Бжезінського на думку політологів є ефективною в сучасній політичній науці. На думку політолога демократичний транзит пройшли успішно такі країни як Чехія, Польща, Сербія, Словенія, Угорщина, Словачія та країни Прибалтики. Ці країни у результаті успішного демократичного транзиту зуміли встановити демократичний режим та встановити режим консолідованої демократії. З. Бжезінський аналізуючи тенденції розвитку посткомуністичних режим, які проходять процес демократизації відносить Україну до групи тих країн, де демократичний транзит ще триває, але вже відбувся перехід від автократії та встановилися демократичні інститути.

Отже, більшість посткомуністичних країн перебувають на другій фазі переходу – демократизації. Частина з них мають позитивну динаміку і перспективи у найближчі 10 років завершити виконання її завдань і вступити в третю фазу. Однак є й такі посткомуністичні держави, які не вийшли за межі першої фази – лібералізації або навіть згорнули свій рух у напрямку демократичних і ринкових змін. Успішний демократичний транзит в посткомуністичних країнах може пояснюватися тим, що політичні та економічні зміни можуть відбуватися синхронно і в результаті консолідована демократія, як правило, відповідає сформованим ринковим відносинам і навпаки. Це може означати, що одночасний розвиток політичної та економічної сфери не справляє негативний вплив на політичні системи країн. Але деякі дослідники наголошують, що політичні зміни відбуваються краще, ніж в економічній сфері.

Дані моніторингу «Freedom in the World» за 1989–2021 рр. розкривають, що в політичному розвитку посткомуністичних країн співіснують дві протилежні тенденції: лібералізація (процес розширення політичних прав та громадянських свобод протягом усього переходу до демократії) та делібералізація при домінуванні першої тенденції. Якщо до розвалу комуністичних режимів жодна з

країн не була вільною, то тепер 14 з них (майже половина) мають такий статус. Більш ніж удвічі збільшилася кількість частково вільних країн. [І. В. Головка, с.4]

Отже, для успішної інституалізації та консолідації в посткомуністичних державах демократичного режиму найбільш важливими факторами є демократичні погляди політичної еліти та її готовність до демократичного переходу, а також розподіл сфер впливу у країні між новою та старою політичними елітами.

2.3 Особливості демократизації та демократичні зміни в посткомуністичних державах: критерії, фактори, наслідки.

Наприкінці ХХ століття демократичні політичні системи утвердилися у більше, ніж ста державах світу. Значний відсоток з них становлять посткомуністичні країни, в яких відбувається активний політичний транзит, тобто утвердження перехідних суспільств. Важливу роль у процесі демократизації посткомуністичних зумовив саме «крах комунізму», який дослідники трактували як «безпрецедентний демократичний прорив». Процес демократизації в посткомуністичних країнах спричинив «кінець транзитології», так вважали в більшій своїй кількості дослідники, бо транзитологічна модель була створена на основі переходу від авторитарного режиму до демократичного режиму, а посткомуністичні країни належали до тоталітарних режимів. Як наголошує Є. Мачкув: «Поза розумінням тоталітаризму неможливо побудувати переконливу теорію перетворення комуністичної системи».[12, с.1]

Тоталітарний режим характеризувався монополізмом в трьох сфераа: політичною, де правляча партія була єдиною і завдяки цьому партія була державною, а держава – партійною, економічною, де правляча партія регулювала економіку за власним бажанням та ідеологічною, де формувала ідеологію інтернаціоналізму та всесвітнього комунізму як «кінцеву мету».

Якщо порівнювати авторитарний та тоталітарний режим, то в авторитарному режимі існує тільки політичний монополізм, а тобто монополія певної групи на владу, тоді як авторитарному політичному режимі можуть існувати політичні партії та організації, а також існує обмежений плюралізм та протекціонізм державної еліти в економічному секторі.

Посткомуністичні країни, які розпочали свій демократичний шлях після розпаду СРСР, які не відповідають критеріям ліберальної демократії прийнято називати «молодими демократіями», що продовжують встановлювати демократичні інститути та демократичні права та цінності. В політичній науці існує ще одна класифікація, які поділяє країни на «вільні країни», де стабільно функціонують демократичні інститути та «країни з неповною та електоральною демократією», де участь громадян у політичному процесі обмежується тільки виборами. Основною відмінністю є те, що в ліберальних демократіях політичні інститути – необхідні механізми для гарантії громадянських прав і свобод, а в електоральних демократіях – засіб розвитку виборчого процесу та мінімальної участі населення в ньому.

В роботі було вже наголошено на тому що головний зміст посткомуністичного транзиту полягав у тому, що змінилася не тільки політична система, а ще економічний сектор здійснював перехід від «командної» економіки до більш ринкової та вільної, від тоталітарного й авторитарного режимів до демократичного. Характер і тривалість посткомуністичного транзиту у кожній країні був різний і це можна пояснити тим, що на теренах СРСР впливали різні фактори на цей демократичний транзит, до таких можна віднести тривалість «радянської ідеології» в державах, а також збіг їх за часом з прискоренням світової глобалізації (з усіма її позитивними і негативними наслідками). Відтак, посткомуністичні держави мали різні стартові умови трансформації, що спричинило багатоваріантність шляхів розвитку і призвело до досить помітних розходжень в результатах. Професор Р. Сакве, маючи на увазі політичну систему пострадянських держав, пише, що це „не повномасштабний авторитаризм, а, скоріше, синкретична суміш авторитарних,

корпоративістських, ліберальних і демократичних елементів, які можна визначити як авторитарну демократію” Посткомуністичні країни в яких відбувався активний політичний транзит можна охарактеризувати завдяки низці класифікаційних критеріїв. [12, с.140]

По-перше, темпи перетворень. За цим критерієм дослідники поділяють на дві групи. Перша група – це країни, які мають високий темп переходу до демократії. До таких країн можна віднести: Польщу, Угорщину, Чехію, країни Балтії. В цих країнах досить швидко завдяки історичному досвіду на початку 1990-х років було закладено підвалини демократії, а саме: вільні вибори, прийняття нових конституцій, формування парламентської демократії, наявність опозиції, розширення громадянських прав, розвиток політичної культури громадян, дозвіл на проведення мирних демонстрацій та мітингів.

Друга група – це держави з досить повільним розвитком політичної системи, до таких можна віднести: Росія, Україна, Азербайджан, Грузія, Вірменія, Киргизстан, Казахстан, Білорусь. В таких країнах зміна політичного режиму та реформування системи зазнало уповільнення завдяки «історичному досвіду радянської однопартійної системи» та завдяки комуністичній еліті, яка залишилася при владі при здобутті незалежності.

Другий критерій – зміст політичного реформування. За цим критерієм дослідники також поділяють країни на дві групи. До першої групи належать ті, країни, які одночасно створювали політичні, соціальні, економічні реформи та формували національну ідентичність та національну державність. До таких країн належать: держави Східної Європи, зокрема – Хорватія, Словенія, Македонія; країни, де здійснювалися лише політичні та економічні реформи, тобто Чехія і Угорщина).

Третій критерій — є форма переходу до демократії. Тут дослідники також поділяють країни на дві групи: мирний шлях перетворення або ж «оксамитові революції» — Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина, Польща, Україна або революційний шлях, гостра внутрішня конфронтація і боротьба еліт — Росія та

Румунія, де загинуло близько однієї тисячі людей під час революційних виступів в 1989 році.

Четвертий критерій – чинники, що зумовили демократичний транзит. До таких можна віднести внутрішні та зовнішні чинники. До першої групи країн можна віднести ті країни, де демократичний транзит базувався на внутрішніх процесах (країни СНД, насамперед Росія) та друга група, де впливали зовнішні фактори до таких країн належить Центральна і Східна Європа, а зовнішнім чинником був розпад СРСР.

П'ятий критерій – масштаб залучення до суспільних перетворень різних соціальних і політичних сил. До першої групи країн належать ті, де у суспільних процесах беруть широкі верстви населення і де повалення комуністичного режиму було під тиском «знизу», а до другої групи належить країни, де демократичний транзит відбувався під натиском політичної еліти і де цей процес був дуже повільний, а в деяких країн взагалі транзит зупинився і замість демократії було встановлено автократію. До таких країн можна віднести: Білорусь, Росію, Таджикистан, Казахстан.

Шостий критерій – інституціональні передумови. Дослідники виокремлюють три групи держав. До першої групи можна віднести держави, де досвіду демократичного правління не було (всі країни СНД, крім України і Росії), до другої групи можна віднести держави, де досвід демократії існував і перехід до демократії означав повернення до втрачених національних традицій демократичного суспільного розвитку (деякі держави Центральної і Східної Європи, Балтії), а до третьої групи належать країни, де демократичний транзит набув комплексного характеру: становлення та закріплення демократичних традицій відбувається на більш високому рівні модернізації (до таких держав належать Україна та Росія).

Отже, така класифікація допомагає визначити певні закономірності демократичної трансформації політичних систем у посткомуністичних країнах. По-перше, демократичний транзит може існувати в таких державах, де існують внутрішні та зовнішні чинники для цього транзиту, а також широка та масова

участь політичних та соціальних сил та підтримка цих сил для трансформацій, також, де існує демократичний досвід в історії держави. По-друге, в державах, де здійснюється економічні, політичні, соціальні реформи та перетворення, а також формується національна ідентичність та національна державність, тоді демократичний транзит набуває поступового характеру. По-третє, повільні темпи і невиразні результати трансформації спричинені дефіцитом економічних та соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби політичної еліти та інших суб'єктів за владу. По-четверте, процес демократичного транзиту в посттоталітарних країнах має власні особливості та характеристики, які зумовлені історичним досвідом, певними традиціями та політичної культурою, яка формується під впливом правлячої партії. По-п'яте, демократія передбачає сформовані ринкові відносини та дозвіл приватної власності, що формує та забезпечує середній клас, досить оформлені групи інтересів і політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет щодо тотального державного втручання й контролю, що, зрештою, є основою громадянського суспільства.

Отже, для успішного демократичного транзиту та консолідації демократії та політичних інститутів потрібно певний «договірний» перехід, а тобто договір між елітою та опозицією за моделлю С.Хантінгтона. Особливість демократичного транзиту є те, що він повинен характеризуватися завдяки «мирному шляху», бо «революційний шлях» є досить складним і він тільки уповільнює демократизацію.

Посткомуністичні держави можна класифікувати також за політичним режимом, залежно від того, що переважає в політичній системі, елементи демократичні чи авторитарні, посткомуністичні держави поділяються на напівдемократії, напівавтократії і системи, що поєднують такі риси. Напівдемократична модель властива держава Центральної Європи, напівавторитарна модель балканським країнам і країнам СНД, а третя модель властива перехідним системам країн Балтії.

Таким чином, демократичний транзит, що відбувся в посткомуністичних країнах завершився не в усіх країнах успішно, а тобто не отримав бажаного результату у вигляді консолідованої демократії. Така нерівномірність означає, що держави Східної та Центральної Європи, а також країни Балтії мають більше демократичних ознак, ніж держави пострадянського та балканського півострова та мають різні характеристики для подальшого розвитку. Політична еліта на пострадянських теренах, яка розпочала масштабну лібералізацію, не маючи ні чіткого плану, ні історичного досвіду для її проведення. Реформи в таких країнах не були підкріплені чіткими уявленнями про принципи творення нових демократій.

Процес створення демократичних інститутів використовуючи базу ліберальної демократії не дав очікуваних результатів. Чому так сталося? По-перше, не було сформовано громадянське суспільство, яке усвідомлює навіщо суспільству демократичні цінності, норми та права, а по-друге, не було своєчасної легітимації демократичних інститутів. Створення демократичних інститутів на базі пострадянської системи без урахування її регіональних та національних особливостей тільки ускладнило трансформаційний процес. Демократичний транзит, що розпочався на пострадянському просторі наприкінці 1990 року спричинив кризу в економіці, політиці, соціальну, призвів до зниження рівня життя. Вибір такої стратегії змін у більшості пострадянських держав ініціювався «згори». Як вже наголошувалося, що не маючи ні досвіду, ні чіткої мети радянська влада показала слабкість в державному управлінні без вказівок з одного центру прийняття рішень.

Слабкість державних інститутів через однопартійну систему та відсутність політичної опозиції, вільних та прозорих виборів, відсутність громадянського суспільства, обмеженість ЗМІ, міжетнічні протиріччя, довготривала “русифікація” та “радянізація” стимулювали, певною мірою, схильність влади до авторитаризму. Факторами, що являють загрозу для легітимації політичних процесів, стало порушення рівноваги між виконавчою і законодавчою гілками влади. Управлінська й економічна влада, як і раніше, зосереджувалась в руках

виконавчих органів. Повноваження парламенту і судів помітно обмежувалися. Представники центральних органів влади, в чиему розпорядженні зосереджувалась значна частина адміністративно - правових та економічних ресурсів суспільства, впливали на зміст нормативно-правового простору і вибір сценаріїв розвитку суспільства і держави. Посткомуністичні структури влади, хоча й формувалися шляхом виборів, не змогли подолати прірви між суспільством і владою й у цьому розумінні виявилися не досить легітимними. Характерними були такі прояви авторитаризму, як обмеженість автономії політичних підсистем та інститутів «артикуляції» громадських інтересів, а також те, що не велося конкурентної електоральної боротьби, не було реальної багатопартійної системи, нові соціальні і політичні структури виявилися слабкими і не користувалися широкою підтримкою населення. Давалася ознака й соціальна інертність громадян. Відомо, що норми і цінності політичної демократії виробляються в ході участі громадян у визначенні стратегії і тактики політичного розвитку. На жаль, більшість населення пострадянських країн не вважала демократичні цінності реальним інструментом вирішення гострих суспільних проблем.

Нерозвиненість громадянського суспільства та низький рівень громадянських та політичних прав, державні органи в СРСР контролювали зазвичай «згори», тоді не існувало міського самоврядування з розширеними правами у міському самоуправлінні. з таким політичним минулим в контексті демократичного транзиту у посткомуністичному просторі громадяни не розуміли навіть їм демократичні західно-ліберальні цінності та зниження інтересу громадян до виборів та політичного процесу загалом. Це можна пояснити історичним радянським минулим, а тобто корумпованою елітою, відсутністю плюралізму в ЗМІ, заборою політичних партій, відсутністю рекрутування еліти, однопартійність, відсутність легітимності. До таких країн можна віднести: Грузію, Україну, Болгарію(де тільки 60% виборців брали участь у президентських виборах у 1996 році), Литві. У 2003-2004 році в Україні та Грузії через «кольорові революції» ситуація дещо змінилася і громадяни почали

проявляти політичний інтерес на президентських виборах у формі підвищення електоральної активності.

Отже, перспективи розвитку демократії у посткомуністичному просторі залежить від компетентності державної влади та від курсу, який обирає ця влада. Ідеологічні, економічні, соціальні і політичні перехідні процеси, що розгорнулися на значній частині посткомуністичного простору, потребували фундаментального переосмислення значення прав і свобод людини, реалізація яких є показником ефективності політичних і соціально-економічних реформ. Загальний напрямок перехідного процесу, попри те, що його темпи і зміст відрізняються в кожній з нових держав, усе більше переконував, що ключовою ідеєю державних програм і стратегій розвитку повинне бути дотримання прав і свобод людини. Більшість країн привели національне законодавство у відповідність з міжнародними стандартами, створили правозахисні інститути тощо. Хоча темпи ратифікації міжнародних актів і зміст взятих міжнародних зобов'язань різні для кожної держави, в цілому це позитивна тенденція.

Найважливіші права і свободи поступово набувають характеру основних цінностей, стають невідчужувани (права) елементом інституціональної системи суспільства, що трансформується. Одним із найголовнішим фактором для успішного демократичного транзиту можна вважати – дотримання прав людини та ефективне і стабільне функціонування законів та конституційних норм. Політична історія демократичних держав свідчить, що створити незалежні від влади громадянські механізми й інститути захисту прав людини спроможне тільки громадянське суспільство. Особливість інституціонально простору у посткомуністичних державах зосереджувалося на створення нових конституцій та розробку демократичних цінностей на прикладах західних ліберальних демократій. Але завдяки радянському минулому ці громадянські та політичні права людини порушувались, бо вони не були інтегровані в структуру державного управління і не мали достатніх повноважень для ефективного функціонування. Спеціалізовані правозахисні інститути можуть бути ефективними за умови їх вбудованості в чітко функціонуючу систему державної

влади, затребуваності їх громадянами, суспільством в цілому; неприпустимості політичного тиску; широкого доступу громадян до всієї інформації про їхні права і порядок їх захисту тощо.

Отже, інститути із захисту прав людини мають бути невід'ємною частиною всієї структури державної влади і політичної системи в цілому. Закони та інститути можуть реально захищати права людини тільки тоді, коли процес їх розробки і створення є демократичним. Прийняття рішень має відбуватися у форматі суспільної політики. На характер трансформаційних процесів особливо в першій половині 1990-х років негативно впливало відставання від права інших суспільних інститутів [3, с.20]

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що одним із головних завдань для посткомуністичних держав у процесі демократичного транзиту, по-перше, є розбудова демократичних цінностей, прав і норм, якщо у держави не було історичного досвіду в минулому, по-друге, інформаційна політика, що сприяє побудові громадянського суспільства, яке буде готова для демократичного транзиту, бо саме концепція прав і свобод людини гарантує і реалізує спроможність впливати на порядок денний суспільством. Посткомуністичні держави виявилися в значній мірі невідповідними до практичної реалізації як західного теоретичного досвіду стосовно лібералізму, так і вітчизняного.

Перенесення західних ліберально-демократичних інститутів та норм на пострадянський простір в деяких випадках був доречний і держави змогли відтворити демократичний режим з ліберально-демократичними цінностями та нормами. До таких країн можна віднести: Польщу, Естонію, Литву, Латвію та інші. Але в деяких країнах «перенесення» відбулося недостатньо коректно для без урахування національних, історичних, ментальних факторів. До таких країн можна віднести: Росію, Білорусь, які повернулися до авторитаризму в державному управлінні. Зміни, які відбувалися в посткомуністичних країнах мали досить складний політичний, соціально-економічний характер і тут прослідковується бінарність таких змін, що ускладнювало демократичний транзит.

Державна влада проводила соціально-економічну політику, але могла дотримуватися авторитарних позицій в управлінських рішеннях, це стосується таких країн як Росія та Білорусь, зараз можна віднести до таких країн Угорщину. В процесі такої трансформації повинна формуватися демократично-ліберальна культура у суспільстві. В контексті тих країн, які вдало завершили демократичний транзит можна зробити висновок, що демократичні цінності, норми та інститути консолідувалися в суспільстві та зараз їх підтримують і державна влада, і власне суспільство. У висновку можна сказати, що права людини, а також дотримання демократичних цінностей в державі – це показник держави та її політиків.

Основним фактором для оцінювання демократії та спрямованості політичних трансформацій – дотримання прав людини та функціонування конституційних норм та законів в державі. Цей критерій допомагає визначити певні ознаки посткомуністичної трансформації. Дослідники наголошують на тому що однією з причин незавершеності демократичного транзиту є незавершена інституалізація демократичних норм, інститутів та цінностей. Також, до причини можна віднести: неготовність громадян сприймати нову політичну культуру, неготовність державної еліти до реалізації демократичних змін. Ця проблема як вже було сказано є однією з основних, тому вона повинна бути вирішена для продовження демократичного транзиту в перехідних суспільствах, щоб не повертатися до автократичного режиму.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Кінець ХХ століття характеризувався хвилею політичних трансформацій, яка захопила спочатку авторитарні латиноамериканські і південно-європейські, а потім і комуністичні східноєвропейські режими. Розпад СРСР та крах комуністичної ідеології спричинив «демократичний прорив» у політичній науці. Включення до процесу політичного транзиту посткомуністичних суспільств

вимагає істотного перегляду методології та концептуальних засад дослідження переходів до демократії.

Проаналізувавши сучасні посткомуністичні моделі демократичного транзиту можна зробити висновок, що перехід до демократії в авторитарних державах супроводжувався своїми особливостями, а тобто посткомуністичні країни, які мали вже історичний досвід демократії пройшли шлях демократичного транзиту дійсно швидше, а посткомуністичні країни, які мали більший зв'язок з комуністичною ідеологією та були в складі СРСР близько 70-ти років ще свій демократичний не завершила або навіть повернулися до автократичного політичного режиму. Особливості вихідного пункту посткомуністичної трансформації зумовлюють більшу увагу до економічних та соціокультурних чинників політичного розвитку. Також, як вже наголошувалося, що для демократичного транзиту для посткомуністичного блоку були різні вихідні позиції і тим самим це зумовлює швидкість та тривалість демократичного транзиту. Головним негативним фактором для демократичного транзиту для пострадянських країн – це нерозвиненість громадянського суспільства в умовах посткомунізму справляє значно більший вплив на перебіг трансформаційного процесу зовнішньополітичних чинників.

РОЗДІЛ 3 Порівняльний аналіз процесу демократичного переходу в Польщі та Україні.

3.1 Особливості розвитку демократичного транзиту в Україні.

Як вже було з'ясовано, що процес демократизації в країнах Центрально-Східної Європи – це складне та динамічне явище, яке характеризується різною тривалістю демократичного транзиту. Особливостями такого процесу є те, що країни, які входили до складу СРСР є те, що ці країни мали масштабну перебудову цінностей та зміну партійної системи, встановлення демократичних принципів правління та реальний розподіл влади на: виконавчу, судову та законодавчу, реформування судової реформи та створення власної державності та національної єдності після періоду тотального контролю та насаджування комуністичної ідеології.

Демократичним змінам передували інституціональні, політичні, соціальні, економічні зміни в державі. Головним аспектом для успішної демократизації в контексті посткомуністичних країн – це політичний режим в державі, який впливає на подальший розвиток демократії в країні. Демократичний транзит таке зачіпає абсолютно весь політичний процес від зміни партійної системи до становлення демократичних інститутів, які є головними об'єктами політичного процесу. Доведено, що успіх демократизації може залежати від ефективної співпраці політичної еліти та опозиції, всередині політичної еліти, коли транзит розпочинається «згори», наявність громадянського суспільства, існування незалежних, громадських організацій, а також від успішної інституалізації та консолідації політичних інститутів демократичного спрямування.

Наприкінці 1980 і на початку 1990-х. років країни пострадянського блоку почали повільний перехід до більш вільного суспільства в контексті громадянських прав і політичних, а вже на початку 1990-1991 років завдяки зовнішньому фактору – це розпаду СРСР країни зуміли почати справжній процес демократизації. До таких країн належить Україна, яка обрала шлях

демократизації та євроінтеграції на початку своєї незалежності. Україна в політичному просторі позиціонує себе як держава демократичного, правового та соціального спрямування. Таке позиціонування передбачає не лише системне осмислення наявної моделі здійснення влади українським народом, але й урахування традицій демократичних перетворень регіонального та національного масштабу. Таке позиціонування передбачає, що Україна повинна рухатися у бік демократичного спрямування та взяти за основу приклад сучасної Європи для здійснення таких перетворень.

В даній роботі вже було з'ясовано, що демократичний транзит в посттоталітарних країнах мала свої особливості. Дослідники виокремлюють такі особливості: почуття розчарування та ностальгії за радянською ідеєю, а також феномен «авторитарної ностальгії», де не існувало діалогу між владою та суспільством, а найголовніші питання вирішувалися партійною елітою. Такий радянський досвід, де не було поваги до людини як найвищої цінності, де не функціонували ефективно права людини складно було розпочати демократичний транзит, зокрема в Україні. Для демократичного транзиту суспільство повинно усвідомлювати цінність по-перше, свого життя, а по-друге, демократичні цінності як гарант добробуту в державі – це фундамент для ефективного демократичного транзиту та для успішного результату у вигляді консолідованої демократії.

Успішний демократичний транзит та інституалізація демократії в суспільствах перехідного типу залежить не тільки від рівня усвідомлення демократичних цінностей, а також здатності еліт досягати компроміс між собою та отримувати підтримку від суспільства, яке зберігають прихильність демократії. Такі якісні та структурні зміни, які пов'язані з соціальною, моральною, політичною, економічною свідомістю громадян є сприятливими факторами для успішної та ефективної консолідації демократії. С.Хантінгтон у своїх дослідженнях наголошує, що третя хвиля «відкату» може характеризуватися: слабкою елітою, які не підтримують демократичні цінності,

економічна криза, зростання соціальної незадоволеності та поляризацією в соціальній, економічній та політичній сфері.

Особливість процесу демократичного транзиту у посткомуністичних країнах зумовлена такими факторами на думку дослідника А.Мельвіля:

- особливість посткомуністичної традиції в цивілізаційній, історичній, політичній, економічній, соціокультурній сфері;
- відсутність демократичного досвіду в посткомуністичних країнах;
- особливості зовнішніх чинників, які заважають демократичному транзиту;
- стартові особливості в соціальній, економічній, політичній, культурній, етнічній, релігійно-конфесійній сфері для демократичного транзиту;
- особливості розпаду авторитарних політичних систем;
- зміна політичної та економічної еліти;
- особливість політичної системи перехід від однопартійної системи до багатопартійної системи з ознаками плюралізму;
- особливості інституалізації демократичних політичних інститутів;

Якщо мова йде про Україну, то складність демократичного транзиту можна охарактеризувати у необхідності вирішити безліч проблем, які існували в державі, яка отримала незалежність та самостійність в 1991 році від СРСР. Особливість демократичного транзиту полягала у тому що цей процес був бінарним, а тобто зміни в державі відбулися у двох напрямках: у соціально-політичній сфері, а тобто був розпочатий процес детоталітаризації суспільства та влади і національно-політичний процес, який характеризувався розбудовою державності та національної ідеї.

Проголошення незалежності України – це довгий шлях, який пройшов український народ від проголошення Декларації про державний суверенітет, яка була підписана 16 липня 1991 року до Акту незалежності, який був проголошений на 24 серпня 1991 році.

Перед українським істеблїшментом було поставлено дуже важливе завдання, а саме розбудова державності нової країни. Вагомим кроком в контексті демократичного транзиту – це було формування атрибутів

державності. До таких можна віднести: Акт незалежності держави, затвердження синьо-жовтого прапора, проголошення державного гімну та затвердження тризубу як малого герба України, тим самим всі ці кроки затвердили державну символіку на офіційному рівні. Незалежність України визнали 171 держав – це був величезний крок для розбудови нової держави та становлення нового політичного актора на міжнародній арені.

Незавершеність демократичного транзиту зумовлено зовнішніми та внутрішніми факторами, серед зовнішніх факторів можна виокремити: військову агресію Російської Федерації та міцний зв'язок українських еліт з російськими елітами, проросійська політика деяких політичних партій та відкрите насадження російських нарративів. Перелічені фактори також впливають на євроінтеграцію та вступ України до ЄС. Серед внутрішніх факторів виокремлюють: демократизацію органів державної влади, побудову економіки з планової на ринкову, деолігархізацію, зміну структури та внутрішньої політики в силових структурах, демонополізацію політичного простору країни, створення власної армії, створення механізмів для укріплення з питання національної безпеки, створення та інституалізація інститутів демократії, створення ефективної програми в соціальній сфері, консолідація суспільства навколо національної ідеї, впровадження демократичних та ліберальних цінностей.

На думку дослідника О.Романюка така велика різниця між посткомуністичними країнами, зокрема в Україні, яка була у складі СРСР близько 70 років була зумовлена такими факторами:

- фактично усі держави після розпаду СРСР були новоутвореними державами, які не мали після довгого періоду існування у складі СРСР національної єдності, яка на думку Д.Растоу є головним фактором для демократичного транзиту;
- трансформація має ознаки бінарного характеру, а тобто одночасно протікає два процеси: соціо-політичний та національно політичний;

- існування соціального та політичного конфлікту, зокрема в Україні, який має досить негативний вплив на демократичний транзит
- існування жорстких репресій у СРСР, які знищили віру у громадянські права в суспільстві та демократію в цілому;
- довгий термін перебування у складі СРСР та існування ідеології комунізму як головної та основної в політичному житті;
- тоталітарний режим в СРСР, який зруйнував всі демократичні цінності;

Таким чином, зробивши аналіз політичної системи пострадянського простору можна зробити висновок, що надалі зміни в таких державах будуть відбуватися у напрямку електронної, а згодом ліберальної демократії, якщо країна подолає всі «паростки» тоталітаризму та радянської спадщини та зможе провести ефективну ротацію політичних еліт, які налаштовані на демократизацію.

Україну можна віднести не до класичної транзитологічної моделі демократичного транзиту, а до моделі «затягнутого переходу», який саме характерний для країн соціалістичного табору. Не можна заперечувати, що український демократичний транзит є кардинально інший, ніж в інших країнах, але українські зміни в політичній системі були досить схожими на перший етап класичних транзитологічних моделей, але після проходження першого етапу український політичний транзит змінив свій вектор розвитку. Це свідчить про наявність труднощів в сфері управління державою, поляризацією політичних та економічних еліт, відсутністю діалогу між владою та суспільством, відсутність демократичного досвіду. Дослідники наголошують на тому що в деяких випадках саме труднощі можуть викликати процес транзиту, зокрема до таких країн можна віднести Україну. Зокрема можна згадати такі революційні аспекти в історії України або також можна назвати це «відправними пунктами» або ж показники для влади, що суспільство обирає шлях реформ та демократизації. До таких факторів можна віднести: студентську революцію на граніті в УРСР, яка була проведена в 1990 році і тривала 16 днів та мала мету: недопущення підписання нового союзного договору, перевибори Верховної Ради за багатопартійною системою, відставку на той час діячого міністра УРСР

Віталія Масоли та націоналізацію майна комуністичної партії, а також повернення українських солдат на територію УРСР. Ця акція мала дуже великий вплив на становлення незалежності України та мала великий резонанс у ЗМІ та у суспільній думці. Як результат ВР УРСР прийняла вимоги студентів та підписала постанову. Другою революцією вважають «помаранчеву революцію», які дослідники відносять до «кольорових революцій», які були проведені на пострадянському просторі. Революція мала на меті: спростувати результати виборів у 2004 році, які були фіктивними та відстояти демократичні права. За результатами виборів переміг Віктор Янукович, якого підтримали Південь та Схід, а українську опозицію підтримав Захід і центральні області України. На повторному другому турі переміг Віктор Ющенко і завдяки цьому в Конституцію України були внесені зміни щодо зменшень повноважень президента, яка знизила рівень значущості спірних президентських виборів та отримала назву Конституційна реформа. Результат революції свідчив про громадянський запит від суспільства, яке потребує реформ та зміни старої, політичної еліти і завдяки цьому в суспільстві відбулася переоцінка курсу країни. Третьою революцією стала Революція Гідності, яка розпочалася з мирної акції студентів, яким чинили спротив проти відхилення від зовнішнього курсу України на євроінтеграцію, який законодавчо закріплений в Конституції. Також причиною протестів були надмірна влада Віктора Януковича та старої еліти, яка намагалася проводити політику русифікації та налагоджувати політичні та економічні відносини з Росією. Результатом революції було повалення режиму Януковича та встановлення тимчасової влади та важливим для України геополітичним наслідком було вихід із зони економічного та політичного впливу Росії.

Реформування політичної системи в Україні розпочиналося з нуля і реформи стосувалися всіх сфер суспільного життя: політичної, економічної, культурної, релігійної та всі ці зміни супроводжувалося соціально-економічною кризою, результатом якої була гіперінфляція та стагнація промислового комплексу та як наслідок низький рівень життя населення, не було створено

демократичних традицій для успішного демократичного транзиту та досвід європейських інститутів в регіональному плані не спрацював. Дослідники характеризуючи демократичний транзит в Україні, зокрема Т.Кузьо вжив такий термін як «почетвірна трансформація», яка в процесі демократичного транзиту поєднує чотири завдання: трансформація політичної системи, перетворення економіки, державне будівництво та національна консолідація, кожне із завдань вимагає уваги з боку державної влади та суспільної згоди.

Перед українською владою стоїть декілька важливих завдань, які необхідно вирішити для успішного демократичного транзиту. До даного кола питань можна віднести: перше питання це впровадження цінностей та норм в дусі європейської політики в усіх сферах суспільного життя і використання реальних демократичних прав для громадян для спільного діалогу з владою та суспільством. Другим питанням, яке потребує нагального вирішення це чітке усвідомлення суспільством ключових тенденцій європейського розвитку та перейняти цей досвід в Україну. Для вирішення цього завдання державній владі на всіх рівнях потрібно знаходити діалог з суспільством, а також з елітами. Третім питанням є практичне просування демократичних ідей та притримуватися європейського досвіду в державному управлінні для політичного розвитку України.

Отже, демократичний транзит на пострадянському просторі складно охарактеризувати однією та універсальною моделлю, по-перше, через різні стартові можливості країни, а по-друге, різна тривалість демократичних змін. Але досвід країн пострадянського блоку Україна повинна використати для успішного завершення демократичного транзиту, саме зміни в політичній системі в державах мають велику практичну цінність для політологів для того щоб виокремлювати особливості трансформації різних політичних режимів. Незавершеність демократичного транзиту та перебування в стадії переходу демократії зумовлено як зовнішніми факторами як і внутрішніми. Серед внутрішніх факторів можна виділити: тривалий шлях побудови національної ідеї та єдності в суспільстві, політичні та економічні, старі еліти, які тривалий

час були при владі, та відсутність адекватної циркуляції еліт, відмінність спільної ментальності нав'язана русифікація, відсутність демократичного досвіду. Тому основним завданням для влади є співпраця з елітами на всіх рівнях та мінімізація конфліктних ситуацій в країні, які можуть роз'єднувати суспільство на дві частини для успішного продовження демократичного транзиту.

3.2 Особливості розвитку демократичного транзиту в Польщі.

Після входження Польщі до складу СРСР комуністична ідеологія стала основною політичною ідеологією в Польщі без права існування демократичним цінностям та нормам. Поступове послаблення тоталітаризму відбулося завдяки масовим суспільним виступу в НДР, Чехословаччині та Угорщині та у Польщі. Комуністичні режими в цих країнах тримались, виключно на військовій підтримці СРСР. Після цих виступів першим секретарем ЦК ПОРП В Польщі було обрано Е.Герека в 1970 році, який поступово почав відновлювати економіку за рахунок західних дотацій у результаті економічне становище Польщі значно покращилося. В 1989 році Польщу знов захлеснула хвиля страйків за якими стояла опозиція, яка прагнула демократичних змін та реформ, а саме проведення вільних виборів, відновлення посади президента та створення двопалатного парламенту і дозвіл на утворення політичних партій та організацій. Як вже було зазначено, що демократичний транзит в постсоціалістичних країнах був зумовлений розпадом СРСР та відсталістю політичних систем з комуністичною ідеологією для розвитку країн. Розпад комуністичної системи, яка базувалася на тоталітарних традиціях зумовила серйозні перетворення в Європі, які ґрунтувалися на демократичних та правових традиціях.

Серед країн Центрально-Східної Європи Польща була першою країною, яка почала демократизацію. Результатом демократичного транзиту в Польщі була консолідована демократія. Успішний процес демократизації був зумовлений

тим, що політична опозиція розуміла, що існування ринкової економіки, вступ до ЄС, впровадження демократичних традицій, реальне рекрутування політичної еліти, діалог між суспільством та владою, співпраця з країнами ЄС та дружні відносини з сусідніми державами, заборона комуністичної ідеології — це все позитивні зміни для Польщі. Процес демократичного транзиту був заснований на демократичних нормах та цінностях, таким чином комуністична ідеологія зникла в політичному просторі. Дослідники наголошують на тому що успішний досвід демократичного транзиту Польщі був нетривалий досвід комунізму та історичний досвід демократії та ментальність суспільства, яке було орієнтоване на західно-ліберальні цінності. Комунізм був насаджений ззовні та ментальність людей не встигла змінитися таким чином антикомуністичні гасла завжди лунали в Польщі і головною метою опозиції було покінчити з радянською традицією та повернутися на шлях західних цінностей, прав та норм. Досвід Польщі досить непоганий приклад для класичної транзитологічної моделі, яка успішно пройшла три етапи до становлення демократії.

Демократичний транзит в Польщі як вже було зазначено проходив в три етапи та мав характер реформ «знизу» на чолі яких стояла політична партія «Солідарність», а також важливим чинником для демократичних перетворень була приналежність Польщі до західнохристиянської цивілізації, провідними ідеями якої були гуманізм та лібералізм та усвідомлення того що людина — це найвища цінність. Основними особливостями посткомуністичного транзиту було існування тоталітарного режиму, який є вихідною точкою для демократичного транзиту та характеризується такими змінами як демонтаж тоталітарної системи тому що ця система не здатна проводити якісні демократичні реформи та відсутність громадянського суспільства та національної єдності. Тому доведено, що демократичний транзит в Польщі був повернення до свого початкового та сталого стану.

Демократичний транзит у Польщі розпочався з перших виборів до Сенату та Сейму у червні 1989 року і результатом цих виборів було падіння

комуністичного режиму. Сутички, які очолила незалежна профспілка «Солідарність», які були також у 1989 зумовили керівництво Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) піти на спільні переговори з опозицією у вигляді профспілки «Солідарність». «Круглий стіл» на якому обговорювалися питання щодо політичних та економічних змін у Польщі тривав три місяці з лютого по квітень. Кінцевим результатом була згода між опозицією та державною владою, що Польща повинна змінити політичний режим на демократичний. Угода «круглого столу» передбачала скасування керівної ролі ПОРП та відновлення двопалатного парламенту та інституту президентства, проведення дострокових виборів. Після виборів 1989 року до так званого «Контрактного парламенту», у якому 65% місць гарантувалося ПОРП незалежно від їх результатів, Національними зборами було обрано президентом Польщі В.Ярузельського. В.Ярузельський запропонував на посаду прем'єр-міністра Ч.Кішака, який був вихідцем ПОРП. Але демократична опозиція змогла розколоти державну еліту та тим самим прискорити процес демократизації. Результати виборів шокували навіть опозицію, бо комуністична партія отримала 15,8 % голосів, а коаліція з Селянською партією та Демократичною партією отримала більшість голосів виборців тому саме ця перемога дала змогу сформувати перший некомуністичний уряд на чолі з Тадеушем Мазовецьким, який був одним із лідерів руху «Солідарність». Він був одним із перших хто отримав посаду прем'єр-міністра у Польщі та на теренах Центрально-Східної Європи. Уряд Т. Мазовецького був налаштований на демократичні та радикальні зміни в політичній системі. Внесення і доповнення до Конституції в к в країні запанував політичний стан, що призвів до саморозпуску ПОРП. Саморозпуск ПОРП та втрата політичного впливу та тиск з боку демократичної опозиції, зменшила роль президента В.Ярузельського та він прийняв рішення скласти повноваження з умовою, що його наступник буде обиратися всенародними виборами. Це рішення було законодавчо закріплено в Конституції, закон про вибори президента прийнятий від 27 вересня 1990 проголошував, що глава держави обирається всенародним

таємним голосуванням на загальних, рівних, прямих виборах строком на п'ять років і може бути обраний повторно лише один раз. Президент Польської Республіки є верховним представником країни і гарантом неперервності державної влади, дотримання Конституції, захисту суверенітету і безпеки держави, недоторканості та цілісності її території. Конституція Польщі та інші закони надають главі держави значні повноваження в усіх галузях державного життя. Конституційне підґрунтя в Польщі дає змогу ефективно функціонувати політичним інститутам. Розбудова політичних та державних інститутів на засадах демократичних прав та норм визначається як інституційний дизайн. Ряд законів: які були прийняті на початковому етапі сприяв демократичного транзиту. У квітні 1989 року було прийнято закон «Про зміну Конституції Польської Народної Республіки», за яким зростала роль Сейму, було утворено Сенат, у наслідок чого країна повернулася до двопалатного парламенту. Конституційна реформа про яку вже було згадано створила умови для перетворення державу в демократичного та ліберального спрямування на правовій основі та створення громадянського суспільства.

Наступним важливим кроком було прийняття 23 квітня 1992 року Закону про порядок підготовки та прийняття Конституції, згідно з яким утворилася Конституційна комісія Національних зборів (до її складу входили депутати Сейму та сенатори), а також, ряду важливих законів про удосконалення органів державної влади, місцевого самоврядування та виборчого законодавства. Завдяки конституційній реформі Польща стала президентсько-парламентською республікою, що було закріплено в Конституції. Політичний устрій країни базується на поділі і рівновазі законодавчої, виконавчої та судової влади. Законодавчу владу здійснює Сейм і Сенат, виконавчу – Президент і Рада Міністрів, судову – суди і трибунали. Таким чином, політична система Польщі склалася в результаті серії реформ, початих в кінці 1980-х років.

Згодом уряд почав зміни в економічній сфері, що характеризувалися лібералізацією цін, конвертація та стабілізація польського злотого, оподаткування заробітної платні й максимальна децентралізація економічного

сектора в державі. Завдяки «шокової терапії» так зазвичай називають економічні реформи у Польщі, державі вдалося здійснити перехід від командної економіки до ринкової. На успішні реформи в сфері економіки в Польщі вплинули міжнародні організації, серед яких можна виокремити Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, загальна сума інвестицій в польську економіку була 28,1 млрд доларів. Економічні реформи у Польщі посприяли для вступу до Європейського Союзу це було окреслено на державному рівні. Переговори щодо вступу до ЄС розпочались у 1998 році, а в 2004 році Польща отримала членство країни ЄС. Саме цей крок свідчить про консолідацію демократії та успішне завершення демократичного транзиту.

Основними рисами становлення та інституалізації економічних, соціальних, політичних перетворень можна виокремити такі:

- історичні та культурні традиції польського суспільства, які дозволили позитивно прийняти зміни в державі;
- релігійна монолітність польського суспільства, яка суперечила ідеалам розбудови у країні атеїстичного комуністичного суспільства;
- особливість соціальної структури польського суспільства;
- існування політичних сил різного політичного спрямування в системі державної влади. В 1990 році виникло сотні незалежних громадських і суспільно-політичних організацій. На початку XXI ст. у Польщі нараховується понад 6 тис. громадських об'єднань.
- розвинута система місцевого самоврядування — це результат адміністративних реформ, що були проведені в 1990–1998 роках;
- фінансова та правова допомога країн Західної Європи для інституалізації демократії в Польщі. Досвід західної ліберальної демократії сприяв поширенню та закріпленню молодого польської демократії. Отже, трансформація тоталітарних режимів у демократичний режим в більшості країн Центральної і Східної Європи відбувалася в три етапи за класичною транзитологічною парадигмою Д.Растоу: підготовчий етап, етап ухвалення

рішень та етап адаптації політичних системи. Така модель досить чітко окреслює демократизацію, яка відбулася у Польщі у період із кінця 1980-х рр. від комуністичного режиму до 2004 року, власне до вступу до ЄС та завершення консолідації демократичного режиму. Це зумовлюється стрімким та якісними змінами в політичній, економічній, соціальній сферах та входження держави до ЄС у 2004 та НАТО у 1999 році. Етапи демократичного переходу Польщі можна умовно поділити на три етапи:

- перший етап: лібералізація соціалістичної Польщі (друга половина 1980-х – 1989 рр.);
- другий етап: демократизація постсоціалістичної Польщі (1989–1997 рр.);
- третій етап: консолідація демократії в Польщі (1997–2004 рр.).

На основі детально проаналізованої інформації щодо польського демократичного транзиту можна виокремити такі принципи польської соціальної демократії: конституційний лібералізм; чіткий розділ влади; обмеженість компетенції виконавчої влади та її підзвітність; існування вільних та регулярних виборів; захист прав меншинств; влада закону; існування реальних демократичних прав для громадян; захист прав людини; існування плюралізму як в політичній та соціальній сфері; обмежене державне регулювання економіки; вільний ринок; діалог між владою та суспільством; національна єдність; дружні відносини з сусідніми державами; секуляризація та відкрита прогресивна соціальна політика; циркуляція еліт; рівноправність і захист усіх форм власності; ухвалення нових законів екологічного спрямування; підтримка незаможних верств населення; створення «держави загального добробуту».

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Розділ був присвячений дослідженню особливостей розвитку демократичного транзиту в Україні та Польщі. Процес трансформації суспільно-політичного устрою країн Центрально-Східної Європи – складне та динамічне явище. Як

вже було з'ясовано, що процес демократизації в країнах Центрально-Східної Європи – це складне та динамічне явище, яке характеризується різною тривалістю демократичного транзиту. Особливостями такого процесу є те, що країни, які входили до складу СРСР є те, що ці країни мали масштабну перебудову цінностей та зміну партійної системи, встановлення демократичних принципів правління та реальний розподіл влади на: виконавчу, судову та законодавчу, реформування судової реформи та створення власної державності та національної єдності після періоду тотального контролю та насаджування комуністичної ідеології.

Було визначено сутність головні риси, характерні для демократичного транзиту Польщі та України. Було з'ясовано, що демократичний транзит визначають як процес трансформації посттоталітарних, а також авторитарних режимів, які мають на мету становлення демократії. Проаналізовано суспільно-політичні процеси в Україні та Польщі, які мають істотні розбіжності в політичній системі.

Було проаналізовано фактори та передумови для демократичного транзиту в Україні та Польщі та зроблено висновок, що однакового процесу демократичного транзиту не може існувати і кожен процес може мати свій часовий перебіг та свої унікальні особливості, а також вихідні точки. В контексті України та Польщі цією вихідною точкою був розпад СРСР, але Польща змінила свою стару політичну еліту на демократичну опозицію, а Україна навпаки залишила стару політичну еліту при владі.

Було визначено, що характерними рисами демократичного транзиту в Україні є невизначеність зовнішнього курсу до 2014 року, що власне і уповільнило цей демократичний транзит. Україна та Польща має спільні риси демократичної держави: відсутність цензури та свобода слова; плюралізм думок; змога обирати та бути обраним; свобода пересування; можливість вибору віросповідання; дотримання прав національних меншин; існування вільних та всенародних виборів. Доведено, що консолідація демократії повинна відбутися завдяки трьома етапам та запровадження європейських цінностей з урахуванням

національної ментальності. Трансформація тоталітарних режимів у демократичний режим в більшості країн Центральної і Східної Європи відбувалася в три етапи за класичною транзитологічною парадигмою Д.Растоу: підготовчий етап, етап ухвалення рішень та етап адаптації політичної системи

ВИСНОВКИ

У даній дипломній роботі було проаналізовано процес демократизації та його основні етапи. Дипломна робота була направлена на дослідження демократичних змін в аспекті характеристики критеріїв та факторів даних трансформацій. Для дослідження було використано класичні транзитологічні моделі та моделі посткомуністичного транзиту. Для теоретичної основи цього дослідження були обрані такі науковці у сфері демократичного транзиту: Самуель Хантінгтон, Денкварт Растоу, Філіпа Шміттєра та Гільєрмо О'Доннелла, у Збігнева Бжезінського та Адама Пшеворського. Було проаналізовано основні особливості пострадянського демократичного транзиту

в контексті двох країн: України та Польщі. Визначено основні тенденції розвитку в контексті інституалізації та консолідації демократичного режиму в Польщі та України, яка знаходиться ще в процесі переходу. Основною метою був розгляд особливостей перебігу процесів демократизації в сучасній Україні через висвітлення теоретичних і прикладних аспектів зазначеної проблематики. висвітлення особливостей ставлення громадян посттоталітарних країн до базових цінностей та ідеалів демократії. Було виконано поставленні дослідницькі завдання: визначено поняття демократичного транзиту, демократичного переходу, транзитологічна парадигма, політичний режим.

Автор концепції хвильового розвитку демократизації, яка стала класичною у політичній науці, С. Хантінгтон, підкреслює, що до початку 90-х рр. «демократія розглядається як єдина легітимна і життєздатна альтернатива авторитарному режиму будь-якого типу». Свою концепцію він виклав у книзі «Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ століття» та статті «Демократична третя хвиля», вказуючи на хвилеподібний, глобальний характер демократичних змін і визначив цю «хвилю» як «сукупність переходів від недемократичних до демократичних режимів упродовж певного проміжку часу, за умови, що кількість таких переходів значно перевищує кількість здійснених за той же час переходів у протилежному напрямі». Свою концепцію дослідник саме виклав у вигляді «хвиль», бо історія не є прямолінійним та одновекторним процесом, тому саме хвилі демократизації вказують на антидемократичні процеси в країнах. Політичний транзит розуміють як лінійний, одномірний процес, але як процес об'ємний, який розвивається і по горизонталі, і по вертикалі. Тому можна зробити висновок, що лібералізація суспільства є перманентним процесом, як і демократія. Характер взаємозв'язку процесів лібералізації та демократизації змістовним чином виявляють специфіку політичного транзиту. Після успішного етапу лібералізації суспільства, починається остання та завершальна стадію соціалізацію або консолідацію демократичного політичного режиму.

Визначено, що у широкому розумінні демократичний транзит мати в собі три етапи:

- 1) лібералізація (на цьому етапі формується базові інститути демократії);
- 2) демократизація (становлення та розвиток демократичних інститутів на базі демократичного режиму);
- 3) консолідація демократії (закріплення демократичних принципів та демократичного режиму, формування громадянського суспільства).

Дослідження в напрямку демократизації почали активно розвиватися наприкінці ХХ ст. та є наразі актуальним темам в політичній думці. Значний внесок в дослідження демократизації зробили такі закордонні автори як: С.Гантінгтона, А.Пшеворський, Д. Растоу, Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра. З. Бжезінського.

Процес демократизації в політичній науці в класичному розумінні — це перехід від авторитарного політичного режиму до демократичного, але також до цього трактування можна віднести розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції. Підбиваючи підсумки, можна наголосити на тому, що перехід до демократії прихильники транзитологічної парадигми трактували як процес послідовної ін-ституціоналізації політичних змін, а також транзитологічна парадигма наголошує не лише на умовах, які сприяють демократизації, а й на діяльності політичних акторів. Успіх демократичного транзиту залежить від ефективності та гнучкості створених політичних інституцій, особливостей їх взаємодії та взаємовпливу, а тобто від характеристик інституційного виміру політичної системи суспільства та функціонування державної влади в посттоталітарних умовах. Політичні трансформації колишніх авторитарних режимів не завжди означають їх демократизацію — дуже часто відбувається транзит від одного недемократичного режиму до іншого недемократичного типу правління. Досвід політичних трансформацій останніх п'ятнадцяти —

двадцяти років переконує дослідників у тому, що наслідком подібних поставторитарних і посттоталітарних транзитів стає формування «гібридних» політичних режимів. Тому актуальність проблеми розгляду процесів демократизації, що розгортаються в останні десятиріччя, є однією з центральних об'єктів політологічних досліджень як вітчизняних, так і закордонних вчених. Процес трансформації суспільно-політичного устрою країн Центрально-Східної Європи – складне та динамічне явище. Визначальними у ході політичного транзиту в центральноевропейських країнах є всеосяжні перетворення, встановлення демократичних принципів законодавчої і вико-навчої влади, здійснення судової реформи. Демократичним змінам сприяють інституціональні, політичні та поведінкові зміни в державі та суспільстві.

Значну роль на початковій стадії транзиту відіграє політичний режим в країні, особливості якого, впливають на подальший розвиток демократії. Було визначено, що посткомуністичний транзит має бінарний характер, а тобто зміни відбуваються у двох напрямках: у соціально-політичній сфері, а тобто був розпочатий процес детоталітаризації суспільства та влади й національно-політичний процес, який характеризувався розбудовою державності та національної ідеї.

Отже, трансформація тоталітарних режимів у демократичний режим в більшості країн Центральної і Східної Європи відбувалася в три етапи за класичною транзитологічною парадигмою Д.Растоу: підготовчий етап, етап ухвалення рішень та етап адаптації політичних системи. Така модель досить чітко окреслює демократизацію, яка відбулася у Польщі у період з кінця 1980-х рр. від комуністичного режиму до 2004 року, власне до вступу до ЄС та завершення консолідації демократичного режиму. Це зумовлюється стрімким та якісними змінами в політичній, економічній, соціальній сферах та входження держави до ЄС у 2004 та НАТО у 1999 році як кінцевий результат демократизації.

Україну можна віднести не до класичної транзитологічної моделі демократичного транзиту, а до моделі «затягнутого переходу», який саме характерний для країн соціалістичного табору. Тому що демократичний транзит на пострадянському просторі складно охарактеризувати однією та універсальною моделлю, по-перше, через різні стартові можливості країни, а по-друге, різна тривалість демократичних змін. Але досвід країн пострадянського блоку Україна повинна використати для успішного завершення демократичного транзиту, саме зміни в політичній системі в державах мають велику практичну цінність для політологів для того, щоб виокремлювати особливості трансформації різних політичних режимів.

Доведено, що завершення демократичного в Україні потребує запровадження європейських цінностей з урахуванням української ментальності. Кінцевий результат демократичного транзиту в контексті будь-якої країни – це консолідація демократії та цінностей та норм в державі. Отже, було зроблено висновок, що феномен політичного транзиту – це перехід суспільства від одного положення до іншого і треба зазначити, що не завжди це перехід до демократії, іноді це перехід до попереднього стану. На «відкат» можуть впливати різні чинники від відсутності громадянського суспільства до еліт, які не визначилася з політичним курсом для держави. За таким підходом розуміння політичного транзиту зводиться до визначення проміжку часу, за який державно-політичний устрій країни й саме суспільство зазнає принципову трансформацію та координатні зміни. В змістовному плані політичний транзит співвідноситься з демократичним реформуванням системи політичної влади та лібералізації суспільно-політичного життя держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессараб Т.В. Трансформаційні процеси в Латинській Америці: теоретико-методологічний аспект // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2013. №3. С.7-11
2. Бульбенюк С. Проблеми демократизації України: теоретичний і прикладний аспекти // Політичний менеджмент. 2008. №3. С.9.
3. Бурдяк В, Макар Ю. Наукові підходи до дослідження і розуміння політичної демократизації в країнах ЦСЄ
4. Бучин М. Політологічний аналіз основних методик вимірювання рівня демократії у світі // Національний університет «Львівська політехніка». 2016.С.11-13
5. Бліхар В. С. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) // ПП «Арал». 2018. С.540
6. Вегеш М. Кополовець Р. Моделі демократичної трансформації З.Бжежинського та А.Пшеворського і їхня роль у сучасній політичній науці // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. №32. С.88-84

7. Вонсович С. Політичний транзит: варіативність підходів // Вісник ВГУ. Серія: Історія. Політологія. Соціологія. 2015. №1. С.55-60
8. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів // Вид. дім «Персонал». 2011. С.230.
9. Головченко А.В Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу політики країн Центрально-Східної Європи на шляху демократизації // Актуальні проблеми політики. 2013. №49. С.103-111
10. Головка І.В Особливості демократичних перетворень у посткомуністичних суспільствах // Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія,соціологія. 2013. №2. С.281-29
11. Гетьманчук П.М. Методологічні засади аналізу політичного управління в умовах посткомуністичного транзиту // Наукові праці. Політологія. 2012. №192. С.18-22
12. Даль Р. О демократии // Аспект Пресс. 2000. С.208
13. Задорожний І. Трансформація системи Польщі в умовах переходу до демократії // Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. № 14. С.6
14. Іскакова Г. Особливості посткомуністичної трансформації і проблема прав та свобод людини// Політичний менеджмент. 2005. №2. С.138-144
15. Мішин С. І. Демократичні зміни: критерії та фактори // Політичне життя. 2021. № 3. С.25-30. (1)
16. Милосердна І.М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір Актуальні проблеми політики. 2018. №6 С.67-76
17. Наумкіна С. «Третя хвиля» демократизації: підсумки і перспективи // Політичний менеджмент. 2004. №2. С. 162-170
18. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций // Полис.—2004. №2. С. 64 – 75.
19. Кудряченко А. Зasadничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи // Віче. 2015. №3. С.3-7

20. Кройдер А.В. Моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах // Актуальні проблеми політики. 2018. №61 С.215-226
21. Постельжук О. П., Невинна Г. Я., Валюх. Л. І. Специфіка демократичної консолідації в Україні: Безпековий вимір // Інвестиції: практика та досвід. 2021. №6. С.6
22. Панчак-Бялоблоцка Н. Політична структуризація парламентів країн Центральної Європи// Львів:ПАІС. 2014. С.352
23. Растоу Д. Переходи до демократії, електронний ресурс, Режим доступу: <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/denkvalt-rastou-perekhodi-do-demokratiji/>
24. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій // Політичний менеджмент. 2006. №3.С.16 тоталіт.реж
25. Срібна Т. В. Тенденції розвитку демократичної трансформації політичних режимів України і Республіки Польщі у порівняльному аналізі // Вісник НТУУ «КПІ». Полтологія. Соціологія. Право. 2012. №4. С.7-11
26. Орлов. С Трансформація політичної системи в сучасній Україні: проблеми інституційного аналізу // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2014. № 4. С. 119-134
27. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Видавництво: АСТ. 2003. С.603
28. Хантінгтон С. Третя хвиля. Демократизація в кінці ХХ сторіччя // РОССПЕН. 2003. С.368
29. Шипунов Г. В Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення // Вісник Львівського університету. 2012. №2. С.103-114
30. Шипунов Г. В Особливості становлення транзитології як напряму політичної науки // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2006. №17. С.123-129
31. Шипунов Г.В Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст // Серія «Політичні науки». 2008, №3. С.89-102

32. Шмиттер Ф. К. Будущее демократии : можно ли рассматривать ее через призму масштаба // Логос. – 2004. С.137- 156
33. Шмиттер Ф. Карл Т.Л. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы (Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций). https://www.civisbook.ru/files/File/Karl_2004_4.pdf
34. Кольорова революція електронний ресурс, Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F
35. Кройтор А.В. Моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах // Актуальні проблеми політики. 2018. №61. С.215-226
36. Транзитологія [Електронний ресурс] / ім'я, по батькові автора або ініціали прізвище автора // Назва журналу. – Рік. – № . – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Транзитологія>
37. Константинос Караманлі. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Константинос_Караманліс
38. Фісун О.А. Динаміка демократичних переходів: транзитологічна інтерпретація // Наукові праці. №44. 2005. С.15-18